

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Економіко-правовий факультет

Кафедра цивільно-правових дисциплін

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Правотворчість як вид юридичної діяльності: теоретико-правове дослідження»

«Lawmaking as a type of legal activity: theoretical and legal research»

Виконав: здобувач денної форми навчання

спеціальності 081 Право

Освітня програма Право

Бескровний Андрій Володимирович

Керівник: к.ю.н., доц. Донченко О.І. _____

Рецензент: к.ю.н., доц. Гринь О.Д.

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ ____ від ____ . ____ . 20 ____ р.

Захищено на засіданні ЕК № 6 :
протокол № ____ від ____ . ____ . 20 ____ р.
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною
шкалою/шкалою ECTS/ бали)

завідувач кафедри

(підпис) Віктор Масін
(прізвище, ім'я)

Голова ЕК

(підпис) Олена Миколенко
(прізвище, ім'я)

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТУ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Поняття, суб'єкти та об'єкт юридичної діяльності.....	7
1.2. Види юридичної діяльності	12
1.3. Практична юридична діяльність.....	17
Висновки до Розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОТВОРЧОСТІ	
2.1. Визначення та ознаки правотворчості.....	25
2.2. Принципи правотворчості.....	32
2.3. Критерії класифікації правотворчості.....	39
Висновки до Розділу 2	45
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРАВОТВОРЧОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	48
Висновки до Розділу 3	61
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Актуальність теми. Питання щодо правотворчості та її вплив на розвиток правової системи, національного законодавства й функціонування правової держави цілком обґрунтоване та знаходиться в центрі уваги багатьох вітчизняних та іноземних науковців.

Історія правової думки щодо правотворчості нараховує кілька тисячоліть і сьогодні залишається пріоритетною проблемою функціонування правової держави. Правотворчість розглядається з різних сторін, в різних аспектах та в рамках різних галузей права, що є звичайно позитивним і корисним для всебічного її дослідження, але водночас породжує плюралізм думок і викликає ще більше проблемних питань. В рамках даного дослідження зроблено акцент на теоретико-правовому аналізі правотворчості саме як виду юридичної діяльності.

В науковій літературі існують різні визначення та розуміння терміну «юридична діяльність», що свідчить про множинність підходів до дефініції цієї категорії. З одного боку, юридична діяльність як явище правового походження знаходиться у прямому взаємозв'язку із всіма елементами правової системи – це правові відносини, законність, система законодавства та правотворчість зокрема.

З іншого боку, правотворчість виступає як одна з форм юридичної діяльності, позаяк являє собою діяльність людини, пов'язаної з правом, яка в юридичній літературі уживається такими термінами, як «правова діяльність», «юридична діяльність», «юридично значуща діяльність», «діяльність у сфері права» тощо.

Правотворчість починається в той момент, коли державою прийнято рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта, тобто правотворчість здійснюється державними органами або з їхньої санкції, дозволу, та виступає формою владно-вольової діяльності держави формального, нормативного закріплення міри свободи і справедливості, яка

включає дослідження, узагальнення і систематизацію типових, конкретних правовідносин, що виникають у суспільстві, й спрямована на створення нормативно-правового акта.

Творення права є дійсно особливим різновидом юридичної практичної діяльності, що має творчий інтелектуальний характер та пов'язаний з розробкою, обговоренням, прийняттям та введенням в дію правових норм у вигляді джерел права. Всі види правотворчості є юридичною діяльністю, позаяк мають характерну для такої діяльності внутрішню будову (структуру), тобто спрямованість правотворчості на створення (об'єктивацію) нормативно-правових приписів дає змогу виокремити такі головні елементи юридичної діяльності, як мета, суб'єкти, об'єкт, дію та результат.

З урахуванням вище зазначеного, актуальність теми даного дослідження представляється актуальним.

Науково - теоретичним підґрунтям дослідження стали загальнотеоретичні праці багатьох вітчизняних фахівців, зокрема: В. Анохін, М. Афанасьєва, Я. Берназюк, Я. Буряк, В. Завгородній, Є. Кубко, Н. Славова, М. Теплюк, І. Сердюк, Ю. Лепех, С. Чабур, С. Михалюк, В. Риндюк, В. Косович, І. Галіахметов, Е. Шуберт, Н. Дубина, С. Стременовський, Т. Попович, Ю. Ничка, Н. Дукова, В. Корнієнко, Р. Песцов, Т. Рябченко, Л. Пономаренко, Н. Харченко. Праці цих дослідників стосуються теоретичних питань термінології правотворчості, характерних ознак, співвідношення суміжних понять, принципів правотворчості тощо.

Щодо проблем розвитку правотворчості в сучасних умовах цікавими є праці таких дослідників, як: А. Колодій, Л. Купіна, Р. Василяко, О. Левченков, С. Глазунова, Г. Головач, Т. Логойда, Н. Міловська, С. Пирожков, В. Тарнавська, Д. Белов. В працях цих авторів звернено увагу на проблемні питання або конкретної форми правотворчості в залежності від суб'єкта, або проблемних питань співвідношення різних видів підзаконних актів, або реалізації тих чи інших принципів правотворчості в різних галузях права, або

громадського обговорення проекту нормативно-правового акту, або проблеми політичної культури суб'єктів правотворчості тощо.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні сутності та змісту правотворчості як виду юридичної діяльності, виявленні проблемних питань розвитку правотворчості в сучасних умовах.

Окреслена мета визначила такі задачі дослідження:

- проаналізувати поняття юридичної діяльності, її суб'єктів та об'єкт;
- охарактеризувати види юридичної діяльності;
- розкрити зміст практичної юридичної діяльності;
- проаналізувати визначення та ознаки правотворчості;
- окреслити зміст принципів правотворчості;
- проаналізувати критерії класифікації правотворчості;
- розкрити особливості і проблеми розвитку правотворчості в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері правотворчості.

Предметом дослідження є теоретико-правове дослідження правотворчості як виду юридичної діяльності.

Методи дослідження. Методологічну основу магістерського дослідження склали методи і прийоми наукового пізнання – як загальнонаукові, так і спеціально - юридичні.

Застосування історичного методу з методом аналізу дозволило проаналізувати плюралізм думок щодо поняття та ознак юридичної діяльності, охарактеризувати види юридичної діяльності та розкрити зміст практичної юридичної діяльності (Розділ 1, підрозділ 1.1, 1.2, 1.3), охарактеризувати визначення та ознаки правотворчості, окреслити зміст принципів правотворчості та критерії класифікації правотворчості (Розділ 2, підрозділ

2.1, 2.2, 2.3), а також проаналізувати особливості і проблеми розвитку правотворчості в сучасних умовах (Розділ 3).

Застосування системно - структурного методу у взаємозв'язку з методом аналізу дозволило визначити зміст та загальні характерні риси правотворчості як виду юридичної діяльності у працях вітчизняних науковців (Розділи 1, 2, 3).

Формально-юридичний метод застосовувався при дослідженні та розкритті таких понять, як принципи правотворчості, учасники правотворчого процесу (підрозділ 2.1, 2.2).

Порівняльно - правовий метод у взаємодії із історичним аналізом застосовано при аналізі вітчизняної наукової літератури щодо правотворчості як виду юридичної діяльності та існуючих проблем правотворчості в сучасних умовах. Застосування методу комплексного аналізу та узагальнення дозволив сформулювати висновки, що відносяться на захист.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТУ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття, ознаки, суб'єкти та об'єкт юридичної діяльності

В навчальній літературі зазначено, що юридична діяльність як самостійний різновид соціальної діяльності являє собою систему юридично значущих, законодавчо регламентованих дій та операцій, що спрямовані на задоволення публічних і приватних інтересів [1, с. 391]. Проте в науковій літературі бачимо багато підходів до дефініції юридичної діяльності. Вона розглядається в різних контекстах, наприклад, як правова діяльність, або практична діяльність юристів, або елемент правової системи тощо.

В науковому дослідженні юридичної діяльності як різновиду правової роботи вітчизняного автора В. Анохіна зазначено, що вивчення множинності підходів у визначенні терміну «юридична діяльність» дає можливість виділити такі її ознаки: наявність в галузі права; спеціальна фахова підготовка осіб, які провадять цю діяльність; юридична діяльність організовує діяльність інших служб; юридична діяльність спрямована на упорядкування процедур у суспільстві; юридична діяльність передбачає можливість застосування правових та неправових засобів; юридична діяльність регулюється соціально-правовими нормами; юридична діяльність проявляється в науково-практичній та освітній формах [2, с. 68].

В іншому дослідженні юридичної діяльності в контексті співвідношення з громадянським суспільством автора Ю. Ведернікова зазначається, що «юридична діяльність націлена на виконання соціальних завдань і функцій та задоволення тим самим загально соціальних та індивідуальних потреб та інтересів», а в «основі юридичної діяльності знаходиться право як людське творіння, яке несе в собі ціннісне цільове призначення» [3, с. 12].

Погоджуємося, що юридична діяльність «націлюється на об'єкт права, чим і забезпечує його функціонування, регулятивний вплив на суспільні

відносини, задовольняє соціальну потребу регламентації (нормування, узгодження, впорядкування)» [4].

Вітчизняними дослідниками С. Гусаревим та О. Тихомировим зауважено, що факт наявності права в суспільстві «передбачає наявність юридичної діяльності, яка і забезпечує функціонування права, тобто його дію», а у випадку відсутності права в цілому (правових норм), юридична робота перестає бути такою, тому що втрачає власний об'єкт впливу та основний інструментарій [4]. Як зазначають дані автори, сферою права є всі види суспільних відносин, різноманітні сфери соціального життя та найрізноманітніші життєві ситуації, в яких люди керуються приписами правових актів для отримання позитивного результату, і навіть в таких специфічних сферах соціального життя як релігійна діяльність або діяльність громадських об'єднань, право має також свій вплив, хоча дещо в опосередкованій формі [4].

Погоджуємося з авторами М. Цвік, О. Петришиним та Л. Авраменко щодо виділених семи ознак юридичної діяльності [1, с. 391-392]:

1. Юридична діяльність проявляється в певних діях та операціях, які набувають правової значущості завдяки їх реалізації за посередництвом правових засобів.

2. Юридична діяльність опосередкована правом, тобто правові приписи встановлюють компетенцію суб'єктів-учасників діяльності, межі здійснення їх повноважень, перелік використовуваних засобів і прийомів, шляхи досягнення поставлених цілей, способи закріплення і оформлення одержаних результатів.

3. Юридичні питання вирішуються для задоволення публічних і приватних потреб та інтересів, як наприклад прийняття закону має відповідати інтересам народу і держави.

4. Оскільки юридична діяльність спричиняє матеріальні, політичні, духовні, моральні, соціальні зміни шляхом здійснення нормативного регулювання, то вона є соціально перетворюючою діяльністю.

5. Юридична діяльність є засобом здійснення контролю, охорони різних соціальних благ, розв'язання суперечностей задля задоволення публічних та приватних інтересів і потреб, що й зумовлює її організуючу природу.

6. Інтелектуально-вольовий характер юридичної діяльності виражається в тому, що в процесі її здійснення відбуваються відображення, осмислення, пізнання та оцінка реальної дійсності, волевиявлення суб'єктів шляхом прийняття найрізноманітніших раціональних рішень.

7. Юридична діяльність являє собою ціннісно-орієнтовну діяльність. Оцінка законодавства, матеріалів юридичної практики, суспільних відносин, поведінки громадян, дій посадових осіб та інших обставин дозволяє суб'єктам правильно орієнтуватися в реальній дійсності, приймати обґрунтовані рішення.

Як зазначено В. Анохіним, учасниками юридичної діяльності є «суб'єкти правовідносин із професійною, фаховою належністю в будь-якій формі вираження від особи до об'єднань», які характеризуються «за професійними, інтелектуальними, психофізичними та іншими ознаками» [2, с. 68-69].

Можемо стверджувати, що суб'єктами юридичної діяльності виступають професійні юристи та їх об'єднання, установи державного чи недержавного походження, тобто безпосередньо ті, хто здійснює правовий вплив та реалізує таку діяльність. Звісно статус суб'єкта юридичної діяльності залежить від конкретного виду юридичної діяльності, проте все ж таки можемо констатувати, що одним з головних суб'єктів є державний орган. Враховуючи, що юридична діяльність здійснюється уповноваженими суб'єктами державної влади, вона спрямована на виконання функцій держави, тобто сутнісна властивість юридичної діяльності щодо здійснення функцій держави проявляється через її державно-владний характер, що дозволяє їй бути дієвим інструментом перетворення суспільних відносин [1, с. 396].

Об'єктом юридичної діяльності є явища, процеси та предмети навколишнього світу, щодо яких здійснюється правовий вплив, тобто головним чином це відповідність норм права наявним суспільним відносинам (загальний

об'єкт), а також дії суб'єктів права, їх правова свідомість та культура, правові документи, процеси, стани тощо (безпосередній об'єкт). Під об'єктом, підкреслено В. Анохіним, «зазвичай прийнято розуміти суспільні відносини, які в цьому випадку будуть виникати між суб'єктами під час провадження юридичної діяльності» [2, с. 69].

В науковій праці М. Цвік, О. Петришина та Л. Авраменко зазначено, що враховуючи, що головною метою юридичної діяльності є перетворення, регулювання, забезпечення, закріплення, охорона, відновлення відносин між людьми, то саме ці відносини й є її первинним, безпосереднім об'єктом юридичної діяльності [1, с. 394]. Далі авторами зазначено, що оскільки люди вступають у відносини між собою з метою задоволення своїх власних конкретних потреб, то відповідно виділяється і вторинний об'єкт юридичної діяльності, а це вже предмети, процеси і стани природного та соціального середовища, об'єктивної і суб'єктивної реальності, матеріальні і нематеріальні блага [1, с. 394].

В різні історичні періоди суспільство завжди користувалося послугами юристів, а в умовах авторитаризму чи тоталітаризму професійна юридична діяльність спрямована на підтримання антидемократичного режиму, тобто правотворчість та правореалізація «служують інтересам держави, а не інтересам суспільств» [3, с. 13]. Як слушно зауважено Ю. Ведерніковим, в умовах становлення громадянського суспільства юристи вирішують не тільки суто правові питання, але і виховні та право освітянські. Більш того, «найбільша потреба в юристах виникає в розвинутому громадянському суспільстві і правовій державі, коли право, правова система досягають найвищої ефективності» [3, с. 13], і тут важливу роль відіграє саме правотворчість як вид юридичної діяльності.

Погоджуємося, що важливе значення для дослідження юридичної діяльності на теоретичному і практичному рівнях мають поняття, які характеризують основні її параметри – це обсяг, інтенсивність, ефективність, економічність, законність, соціальна цінність юридичної діяльності [1, с. 394-

395]. Обсяг юридичної діяльності передбачає навантаження суб'єктів безпосередньою роботою, пов'язаною з юридичної діяльністю; інтенсивність юридичної діяльності передбачає встановлення за допомогою певних способів виконання конкретним суб'єктом юридичної діяльності за конкретні проміжки часу певного обсягу роботи; ефективність юридичної діяльності дає можливість з'ясувати співвідношення між фактично одержаним результатом і тими соціально-правовими цілями, які ставилися в процесі її здійснення; економічність сприяє виявленню матеріальних, трудових та духовних витрат, необхідних для одержання відповідних результатів юридичної діяльності; рівень законності відображає стан законності і правопорядку в конкретній царині суспільного життя, характеризує питому вагу правомірних дій у всій масі юридично значущих дій; цінність юридичної діяльності розкриває її значущість як засобу задоволення суспільних і особистих інтересів та потреб [1, с. 395].

1.2. Види юридичної діяльності

Вітчизняними дослідниками С. Гусаревим та О. Тихомировим зауважено, що на визначення видів юридичної діяльності впливають певною мірою критерії, які взяті за основу класифікації. Так, за формами здійснення юридичної діяльності можна виділити практичну, наукову та освітню юридичну діяльність [4]. Практична юридична діяльність являє собою систему свідомо-вольових конкретних дій і операцій з охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюються юристами на професійній основі у межах права і мають юридичні наслідки (правотворча, правореалізаційна, установча тощо). Далі, наукова юридична діяльність передбачає інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання та використання нових правових знань, а основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження (наукові розвідки, дисертації тощо). Нарешті, освітня юридична діяльність виступає як процес надання знань, формування вмінь, навичок, компетентностей з різних напрямів та в різних царинах суспільного життя.

Виконуючи певну соціальну роль, кожна з цих форм юридичної діяльності (практична, наукова та освітня), хоча існує та розвивається за власними специфічними закономірностями, але все ж таки знаходиться в тісному взаємозв'язку одна з одною, що «пояснюється єдиним походженням цих форм діяльності» [5, с. 111].

Як зазначено у науковій статті «Наукова діяльність як конституційно-правова категорія» вітчизняної авторки О. Бойко, у чинному законодавстві наукова діяльність визначається як складова освітньої діяльності, і далі авторкою зазначено, що «відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, з одного боку, освіта проголошується як визначальний чинник наукової життєдіяльності, а з другого – наука тлумачиться як умова модернізації системи освіти, головний чинник її подальшого розвитку» [6, с. 122].

Цікавим є приклад О. Бойко, якою зазначено, що саме наукова діяльність є механізмом забезпечення юрисдикційної роботи Конституційного Суду України, тобто така діяльність сприяє реалізації різних напрямів унікального функціонального призначення цього суду, серед яких «формування у суб'єктів державно-правових відносин конституційного стилю мислення, політико-правової свідомості, виконання ролі «наукового центру розвитку конституційно-правової думки», а також визначного творця, що генерує основні положення конституційної доктрини, винаходить та розширює її» [6, с. 121].

В дослідженні проблемних питань професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ В. Мельник акцентовано на пріоритеті юридичної освіти в підготовці відповідної категорії правоохоронців, а також зазначено, що підготовка юристів-правоохоронців залежить від якісної кваліфікованої юридичної освіти. Автором констатовано, що важливим є засвоєння ними цінностей демократичного суспільства, а безпосередньо підготовка «юристів-правоохоронців базується на загальнолюдських цінностях, принципах гуманізму та демократії, поваги до прав і свобод людини» [7, с. 160].

Як зазначено О. Бойко, наукова діяльність відрізняється від освітньої і представляє собою правовідносини, змістом та ознакою яких є реалізація позитивної свободи наукової творчості, де спостерігається орієнтація на задоволення публічних інтересів, а суб'єкт дійсно володіє більшим ступенем самостійності. Отже, це «свідчить про відсутність підстав для включення до сфери освітніх правовідносин такої суто наукової діяльності, як створення дисертаційної роботи на здобуття наукових ступенів доктора філософії чи доктора наук» [6, с. 123].

В рамках даного дослідження інтерес представляє все ж таки практична юридична діяльність, предметом, засобом і формою закріплення результатів якої є правові документи (нормативні й індивідуальні акти, договори, заяви, скарги, протоколи, довідки тощо), а також усні висловлювання юристів та інших суб'єктів (консультації, ради, виступи в судах та інших організаціях,

опитування свідків, допит правопорушника тощо), що зумовлює особливі вимоги до професійної мови юриста, її стилю, використання мовних засобів і дотримання правил їх вживання, а також знання загального документознавства та особливостей юридичних документів. Саме до цього виду юридичної діяльності відноситься і правотворчість, яку більш детально буде розглянуто в наступному підрозділі та другому розділі дослідження.

Отже, результат саме практичної юридичної діяльності «виражається в прийнятому суб'єктом рішенні або здійсненій ним юридично значущій дії, що закріплюються у відповідному правовому акті-документі (правотворчому, правозастосовному, інтерпретаційному тощо), видання якого входить до компетенції відповідного суб'єкта» [1, с. 395]. Саме щодо цієї форми юридичної діяльності можемо зустріти в науковій літературі запропоновані додаткові ознаки юридичної діяльності, зокрема «відповідність юридичним технологіям; процедурно-процесуальну форму здійснення юридичної діяльності; публічний та приватний рівні здійснення юридичної діяльності; спеціалізоване матеріально-технічне забезпечення здійснення юридичної діяльності» [8, с. 184].

Однак, існують і інші критерії, використання яких надає змогу охарактеризувати юридичну діяльність в іншій площині через призму науково-дослідницького інтересу. Так, наприклад, С. Гусаревим та О. Тихомировим запропоновано виділяти наступні види юридичної діяльності [4]:

1. За змістом: консультування, тлумачення, виступи в юридичних установах, ведення юридичної справи тощо;

2. За професійною спеціалізацією або за суб'єктами здійснення: адвокатська, слідча, прокурорська, судова, нотаріальна;

3. За соціальними сферами: юридична діяльність в сфері економіки, політики, в духовній сфері;

4. За кількістю уповноважених осіб, що здійснюють розгляд юридичної справи: індивідуальна (одноособова), колегіальна (колективна);

5.3а змістом інтелектуальної роботи (пізнавально-пошукова, організаційна, реконструктивна, реєстраційна, комунікативна).

В науковому дослідженні юридичної діяльності в сфері економіки В. Бараняком зауважено, що юридична діяльність в економічній сфері багатопланова та має складний характер. Автором підкреслено, що «юридичну діяльність в економічній сфері можна розглядати як правову форму соціальної діяльності, як інструмент соціального управління, як зміст правових відносин або правопорядку, як системоутворюючий фактор правової системи, як спосіб втілення правових приписів у реальну (економічну) площину життя. Висококваліфікований юрист повинен володіти глибокими загальнотеоретичними знаннями про поняття юридичної діяльності в економічній сфері, про її основні ознаки, види, функції, призначення» [5, с. 110].

Цікавими є зауваження П. Латковського у науковому дослідженні щодо сутності фінансової діяльності та юридичної діяльності. Публічна фінансова діяльність здійснюється у правових і неправових формах. До правової форми відноситься прийняття нормативно-правових актів органами держави та органами місцевого самоврядування, видання фінансово-планових та індивідуальних актів тощо. До неправової форми фінансової діяльності відносяться різні дії, які юридичного значення не мають, але сприяють прийняттю таких актів або застосуванню правових норм (проведення нарад, засідань, роз'яснення фінансового законодавства тощо) [8, с. 185].

Автором підкреслено, що хоча правотворчість, правозастосування та інші види юридичної діяльності пов'язані з вирішенням специфічних, відносно самостійних завдань загальнодержавного значення, проте кожна з них регламентується різними за своєю специфікою блоками матеріальних та процесуальних норм і завершується різними правовими наслідками. Далі автором зазначено, що «поза цими видами юридичної діяльності будь-яка інша діяльність держави, яка закінчується фактичним проведенням у життя поточних та інших законів у всіх сферах суспільного життя суспільства, не

може претендувати на суто юридичну форму, хоча вона у вирішальних рисах і ґрунтується на діючому праві. Організаційна діяльність, яка не вимагає повного юридичного оформлення, не пов'язана зі вчиненням юридично обов'язкових актів» [8, с. 185], що зумовлено неможливістю з боку держави врахувати постійні зміни в суспільстві, та й «не всі вони вимагають скрупульозної юридичної регламентації» [8, с. 185].

В науковому дослідженні П. Латковського підсумовано, що використовуючи як науковий інструментарій категорію «юридична діяльність» та виділяючи в її змісті «власне юридичну» та «організаційно-юридичну» складові, можемо стверджувати, що в юридичній літературі організаційна (неправова) форма державної діяльності не є самостійною формою на відміну від правової. «Будь-яка діяльність держави відбувається в правових рамках, і внаслідок цього немає необхідності обґрунтовувати неправову форму державної діяльності» [8, с. 186].

Погоджуємося з В. Мельник, що «підготовка сучасних юристів – це підготовка фахівців широкого профілю, які одночасно володіють не лише правовою культурою (правовими знаннями в галузі юридичних наук, практикою застосування законодавства)», а й мають здібності до аналітичного оцінювання ситуацій, обізнанні з державним управлінням, економікою, інформаційними технологіями тощо» [7, с. 157]. Готовність до практичної юридичної діяльності, тобто соціально-професійна зрілість майбутніх юристів як професіоналів є результатом якісної освітньої професійної юридичної підготовки.

1.3. Практична юридична діяльність

Юридичною практикою, як специфічного різновиду соціальної діяльності, можна назвати професійну юридичну діяльність, яка спрямована на задоволення публічних і приватних інтересів та пов'язана із необхідністю регламентації суспільних зв'язків, головне місце серед яких посідають правові відносини. Якщо говорити про її роль у правовій системі, можемо стверджувати, що юридична практика виконує інтегративну роль, це динамічний інструмент, «що сприяє забезпеченню життєдіяльності громадянського суспільства за допомогою прийняття або зміни існуючих нормативних приписів, їх тлумачення та реалізації» [9, с. 352]. Через юридичну практику відбувається опосередкований обмін між юридичною діяльністю і правомірною поведінкою людей, що впливає на законність в суспільстві [9, с. 352].

В науковому дослідженні поняття «юридична практика» в сучасній теорії права автора В. Завгороднього зазначено, що наразі в науковій спільноті відсутня єдність вчених у підході до розуміння досліджуваного поняття. Деякі вчені вважають, що юридична практика тотожна судовій практиці, інші виділяють в ній діяльність законодавчих, виконавчих, судових та правоохоронних органів. Провівши детальний аналіз існуючих в науковій літературі дефініцій «юридичної практики», автором підсумовано, що такий плюралізм підходів дає можливість окреслити наступні напрями до його розумінні [10, с. 13]:

1. Цілеспрямована діяльність суб'єктів права або кваліфікованих юристів-професіоналів, що обумовлює ототожнення понять «юридична практика» та «юридична діяльність»;
2. Юридична діяльність в єдності з накопиченим правовим досвідом;
3. Діяльність суб'єктів права, результатом якої є видання нормативних та індивідуально-правових актів;

4. Діяльність суб'єктів, в основі якої сформована модель (порядок дій) суб'єктів, з метою досягнення бажаного результату;
5. Результати юридичної діяльності у формі правоположень;
6. Діяльність суб'єктів взяту в єдності з результатами цієї діяльності та узагальненим досвідом [10, с. 13].

Крім того, можна додати, що «усі види юридичної практики, компетенція її суб'єктів і правовий статус учасників чітко регламентовані чинним законодавством» [9, с. 353], що дозволяє віднести правотворчість у всіх її формах до юридичної практики.

Погоджуємося з Є. Кубко, яким зазначено, що правотворчість є універсальним явищем будь-якої розвинутої правової системи та тісно пов'язана з юридичною практикою, яка дає можливість реалізувати чинні правові норми. «Тісний зв'язок правотворчості із сучасною юридичною практикою дає змогу визначити негативні процеси, які час від часу виникають в окремих галузях і/або інститутах права і навіть у правовій системі загалом» [11, с. 109].

В рамках нашого дослідження нас цікавить саме правотворчість як вид юридичної діяльності і тут варто зауважити на важливості взаємозв'язку юридичної техніки і технології з правотворчістю. В науковому дослідженні І. Шутака зазначено, що з правового погляду юридична техніка пов'язана із створенням нормативно-правових актів, що утворює її головну частину, а от правозастосовна діяльність є вже наступною її частиною. Далі автором зауважено, що в системі юриспруденції юридична техніка вирішує завдання систематизації знань про методи юридичної діяльності, що формуються загальною теорією права, галузевими та прикладними юридичними науками, а юридична технологія – це ресурсно-забезпечена юридична діяльність, яка охоплює систему логічно взаємопов'язаних операцій та визначається рівнем розвитку правової системи суспільства [12, с. 38]. І. Шутак зазначає, що «розмежування понять юридичної техніки і юридичної технології ґрунтується на розумінні юридичної діяльності, яку розглядають з погляду

інструментальної характеристики, як єдності статичної (технічної) та динамічної (технологічної) сторін» [12, с. 38].

Далі в цьому дослідженні І. Шутак звертає увагу, що в європейських правових системах континентального типу стрижнем дослідження юридичної техніки і юридичної технології є загальнотеоретична модель правотворчої діяльності як різновиду юридичної діяльності. Як будь-яка інша юридична діяльність, правотворчість має внутрішню будову – мета, суб'єкт, об'єкт, дія та результат [12, с. 40], і для ефективного аналізу правотворчості необхідно відзначити, що постійною концептуальною основою правових систем континентального типу є чітке розмежування правотворчої, правозастосовної та діяльності з тлумачення норм права. Так, техніка і технологія правотворчості романо-германського типу правової системи має високий рівень нормативності; англо-американський тип правової системи – середній рівень нормативності, що визначається поєднанням нормативних приписів статутного і прецедентного права; релігійно-звичайний тип – низький рівень нормативності, коли правові засоби регулювання часто замінюються неправомірними.

Цілком погоджуємося, що сучасні світові інтеграційні процеси призвели до провадження нових структурованих міжнародних суспільних відносин та формування якісно нової міжнародної інфраструктури, що в кінцевому рахунку сприяло появі такого нового типу правової системи, як міждержавно-правового типу. Він передбачає «розширення кола учасників міжнародних відносин, ускладнення та збільшення кількості міжнародних відносин, визнання багатьох людських проблем всесвітніми, глобальними» [12, с. 41], і особливого значення набуває науковий аналіз технології правотворчої діяльності цього нового міждержавно-правового типу правової системи.

Як зазначено в дослідженні проблемних питань юридичної науки і практики автором І. Сопілко, підвищення рівня теоретико-правових досліджень нерозривно пов'язані з вирішенням конкретних практичних завдань, позаяк «сучасне законодавство багато в чому не відповідає висновкам

науки та юридичної техніки. Відомо, що існують правозастосовні акти, які, на жаль, не відповідають уявленням про елементарні правові поняття, що складають фундамент юридичної науки» [13, с. 176].

Повертаючись до питання щодо практичної юридичної діяльності, слід підкреслити, що для юридичної діяльності характерним є певний порядок здійснення тих чи інших юридично значущих дій. Тут мова йде про юридичний процес, який за функціональною ознакою виступає як установчий, нормотворчий, правозастосовний, контрольний та правосуддя, тобто можемо припустити, що практична юридична діяльність також проявляється в зазначених формах, які взаємопов'язані та взаємозалежні. Беручи до уваги саме цю класифікацію, запропоновану авторським колективом О. Бандурка, О. Головка, О. Передерій та інших, можна констатувати, що:

1. Установча форма (процес) – це «специфічна організаційно-правова діяльність відповідних інститутів громадянського суспільства з реалізації норм права, якими встановлюється їх правомірність з формування, реалізації та ліквідації державних органів, посадових осіб та інших суб'єктів управління» [9, с. 361]
2. Нормотворча форма (процес) – це «діяльність компетентних органів держави, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, спеціально уповноважених громадських організацій з підготовки, ухвалення та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів» [9, с. 362]
3. Правозастосовна форма (процес) – це «владна організаційна діяльність компетентних органів держави, місцевого самоврядування, їх посадових осіб та спеціально уповноважених громадських організацій з розгляду та вирішення індивідуальних юридично значущих справ» [9, с. 362]
4. Контрольна форма (процес) – це «правова форма діяльності органів держави, місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадських формувань виражається у здійсненні юридично значущих дій щодо спостереження та перевірки відповідності

виконання і додержання підконтрольними суб'єктами нормативно-правових приписів та припинення правопорушень відповідними організаційно-правовими засобами: рішенням, постановою, поданням, застереженням, повідомленням, приписом та ін [9, с. 363]

5. Правосуддя як форма практичної юридичної діяльності – це діяльність суду і суддів щодо здійснення правосуддя. Воно регламентоване Конституцією України, законом України «Про судоустрій і статус суддів», відповідними процесуальними кодексами за галузями права та іншими нормативно-правовими актами [9, с. 364]

Висновки до Розділу 1

1.Юридична діяльність як самостійний різновид соціальної діяльності являє собою систему юридично значущих, законодавчо регламентованих дій та операцій, що спрямовані на задоволення публічних і приватних інтересів. Ознаками юридичної діяльності можна назвати:

- юридична діяльність проявляється в певних діях та операціях, які набувають правової значущості завдяки їх реалізації за посередництвом правових засобів;

- юридична діяльність опосередкована правом, тобто правові приписи встановлюють компетенцію суб'єктів-учасників діяльності, межі здійснення їх повноважень, перелік використовуваних засобів і прийомів, шляхи досягнення поставлених цілей, способи закріплення і оформлення одержаних результатів;

- юридичні питання вирішуються для задоволення публічних і приватних потреб та інтересів;

- юридична діяльність є соціально перетворюючою діяльністю, позаяк спричиняє матеріальні, політичні, духовні, моральні, соціальні зміни;

- юридична діяльність є засобом здійснення контролю, охорони різних соціальних благ, розв'язання суперечностей задля задоволення публічних та приватних інтересів і потреб, що й зумовлює її організуючу природу;

- юридична діяльність має інтелектуально-вольовий характер, що виражається в тому, що в процесі її здійснення відбуваються відображення, осмислення, пізнання та оцінка реальної дійсності, волевиявлення суб'єктів шляхом прийняття найрізноманітніших раціональних рішень;

- юридична діяльність являє собою ціннісно-орієнтовну діяльність, позаяк оцінка законодавства, суспільних відносин, поведінки громадян, посадових осіб тощо дозволяє суб'єктам правильно орієнтуватися в реальній дійсності та приймати обґрунтовані рішення.

Суб'єктами (учасниками) юридичної діяльності виступають професійні юристи та їх об'єднання, установи державного чи недержавного походження,

тобто безпосередньо ті, хто здійснює правовий вплив та реалізує таку діяльність. Статус суб'єкта юридичної діяльності залежить від конкретного виду юридичної діяльності.

Об'єктом юридичної діяльності виступають суспільні відносини, які в цьому випадку будуть виникати між суб'єктами під час провадження юридичної діяльності. Об'єкти поділяються на загальний та безпосередній. До загального відносять явища, процеси та предмети навколишнього світу, щодо яких здійснюється правовий вплив, тобто головним чином це відповідність норм права наявним суспільним відносинам. До безпосереднього – дії суб'єктів права, їх правова свідомість та культура, правові документи, процеси, стани тощо.

2. На визначення видів юридичної діяльності впливають певною мірою критерії, які взяті за основу класифікації. За формами здійснення юридичної діяльності можна виділити практичну, наукову та освітню юридичну діяльність, кожна з яких, виконуючи певну соціальну роль, хоча існує та розвивається за власними специфічними закономірностями, але все ж таки знаходиться в тісному взаємозв'язку одна з одною, що пояснюється єдиним походженням цих форм діяльності.

Практична юридична діяльність являє собою систему свідомо-вольових конкретних дій і операцій з охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюються юристами на професійній основі у межах права і мають юридичні наслідки (правотворча, правореалізаційна, установча). Наукова юридична діяльність передбачає інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання та використання нових правових знань, а основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Освітня юридична діяльність виступає як процес надання знань, формування вмінь, навичок, компетентностей з різних напрямів та в різних сферах суспільного життя.

Також в літературі запропоновано інші критерії класифікації юридичної діяльності: за змістом (консультування, тлумачення, виступи в юридичних

установах, ведення юридичної справи тощо); за професійною спеціалізацією або за суб'єктами здійснення (адвокатська, слідча, прокурорська, судова, нотаріальна); за соціальними сферами (юридична діяльність в сфері економіки, політики, в духовній сфері); за кількістю уповноважених осіб, що здійснюють розгляд юридичної справи (індивідуальна, колективна); за змістом інтелектуальної роботи (пізнавально-пошукова, організаційна, реконструктивна, реєстраційна, комунікативна).

3. Практична юридична діяльність є формою здійснення юридичної діяльності і являє собою професійну юридичну діяльність, яка спрямована на задоволення публічних і приватних інтересів та пов'язана із необхідністю регламентації суспільних зв'язків, головне місце серед яких посідають правові відносини. Практична юридична діяльність виконує інтегративну роль у правовій системі, це динамічний інструмент, що сприяє забезпеченню життєдіяльності громадянського суспільства за допомогою прийняття або зміни існуючих нормативних приписів, їх тлумачення та реалізації. Через юридичну практику відбувається опосередкований обмін між юридичною діяльністю і правомірною поведінкою людей, що впливає на законність в суспільстві. До ознак юридичної практики відноситься:

- це цілеспрямована діяльність суб'єктів права або кваліфікованих юристів-професіоналів, що обумовлює ототожнення понять «юридична практика» та «юридична діяльність»;
- така діяльність перебуває в єдності з накопиченим правовим досвідом;
- це діяльність суб'єктів права, результатом якої є видання нормативних та індивідуально-правових актів;
- результати такої діяльності завершуються у формі правоположень.

Серед видів юридичної практики в літературі зазначені установча, нормотворча, правозастосовна, контрольна та правосуддя. Всі види юридичної практики, компетенція її суб'єктів і правовий статус учасників чітко регламентовані чинним законодавством, що дозволяє віднести правотворчість у всіх її формах до юридичної практики.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОТВОРЧОСТІ

2.1. Визначення та ознаки правотворчості

В навчальній літературі зазначено, що правотворчість це «одна з форм діяльності держави в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені в передбачених законом випадках готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти» [14, с. 152]. В підручнику з теорії держави та права авторів Є. Білозьорова, В. Власенко, О. Горова, А. Завального та інших зазначені такі основні ознаки правотворчості:

1. Це активна, творча, діяльність уповноважених народом суб'єктів.
2. Суб'єктами правотворчості виступають державні органи, уповноважені недержавні структури (органи місцевого самоврядування, профспілки), а також народ при винесенні нормативно-правових актів на референдуми.
3. Правотворча діяльність здійснюється в межах встановлених процесуальних норм (процедур), що містяться в законах, регламентах, статутах.
4. Змістом правотворчості є прийняття нових норм права, скасування або вдосконалення старих [14, с. 152].

В іншому підручнику з теорії права автора М. Козюбри зауважено, що правотворчість є частиною загального процесу правотворення та особливим видом діяльності, «притаманний спеціально уповноваженим органам, із формулювання, зміни або скасування правових норм, в основі яких лежать потреби та інтереси людей» [15, с. 192], а суб'єктами правотворчості виступають «народ, державні та недержавні органи та організації, які мають повноваження на формулювання правових норм та прийняття правових актів, у яких ці норми отримують свою юридичну фіксацію» [15, с. 195].

В науковій літературі бачимо плюралізм думок щодо дефініції, а також проблему співвідношення з такими схожими категоріями, як нормотворчість, правотворчість та законотворчість. Так, нормотворчість являє собою загальне поняття, яке передбачає творення соціальних норм з метою регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Її сутність полягає в тому, що вона «має дві основи: соціальну і правову, які паралельно розвиваються і взаємодіють між собою протягом усього етапу становлення суспільства і держави» [16, с. 12]. Правотворчість як частина нормотворчості являє собою творення норм права і потребує санкціонування з боку держави. Законотворчість є частиною нормотворчості і являє собою творення безпосередньо законів виключно законодавчим органом. «Таке співвідношення можна розглядати з позицій розрізнення категорій загального і окремого та цілого і частини» [17, с. 202].

Цікаво, що в навчальній літературі зустрічаються випадки, коли відповідні розділи так і називаються «нормотворчість», а не «правотворчість». Так, у підручнику з теорії держави та права авторки О. Скакун саме так називається відповідний розділ, де зазначено, що «нормотворчість – офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства по встановленню, зміні, призупиненню і скасуванню правових норм, їх систематизації» [18].

Історія правової думки щодо правотворчості нараховує кілька тисячоліть і сьогодні залишається пріоритетною проблемою функціонування правової держави. В науковому дослідженні генезису поглядів на правотворчість у працях античних мислителів вітчизняної авторки Н. Славової зауважено, що правотворчість розглядалася сучасниками як «діяльність мудрих, розумних, відповідальних представників державної влади, спрямована на встановлення загального блага, щастя, справедливості, збереження існуючого державного устрою через прийняття законів, які відображають інтереси всієї спільноти та виражають божественний розум» [19, с. 21].

В науковій статті «Правотворчість як діяльність, пов'язана правом» вітчизняного дослідника М. Теплюк проведено аналіз поглядів багатьох вчених щодо питання юридичної діяльності та правотворчості. Посилаючись на дослідження різних авторів, він зауважує, що «творення права є особливий різновид юридичної практичної діяльності, який має творчий інтелектуальний характер та пов'язаний з розробкою, обговоренням, прийняттям та введенням в дію правових норм у вигляді форм (джерел) права, що обумовлений рівнем суспільного розвитку та забезпечує пропорційну залежність між потребами суспільства та адекватним якісним рівнем законодавчої бази» [20, с. 94].

Правотворчість є одним з правових феноменів, розкриття змісту якого потребує уточнення її понятійно-категоріально апарату. В методологічному аналізі інтерпретацій поняття «правотворчість» І. Сердюком зауважено, що плюралізм думок щодо праворозуміння та відсутність єдиного підходу до праворозуміння тягне за собою і відсутність єдиних підходів до визначення поняття правотворчості. Далі автор, посилаючись на судження вітчизняного правника Т. Дідича зазначає, що при цьому «в усіх визначеннях простежується єдність у таких моментах, а саме: правотворчість – це процес; метою цього процесу є встановлення загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів суспільних відносин; кінцевим результатом цього процесу є нормативно-правові акти (форми), загальнообов'язкові правила поведінки» [21, с. 69].

Провівши аналіз наукових розвідок багатьох дослідників, І. Сердюк звертає увагу на ключову саме діяльнісну складову правотворчості, хоча і не єдину. Автор знову посилається на сформульовану Т. Дідичем тезу, що правотворчість – це «активна, розумова, творча діяльність уповноважених суб'єктів, що має офіційний, правовий, процесуальний характер і спрямована на прийняття, зміну або припинення дії правових норм у вигляді форм (джерел) права» [21, с. 73].

Дослідивши всі аспекти правотворчості (як елемент правової системи, як юридична діяльність тощо), І. Сердюк запропонував наступне визначення правотворчості – це «заснована на соціально-правовому досвіді пізнавальна за

змістом та правова за формою юридично-значуща діяльність уповноважених суб'єктів права (переважно органів публічної влади, їх посадових осіб), що має вольовий характер, плин якої проходить у процедурно-процесуальному порядку, спрямована на виявлення потреб і інтересів суспільства, закономірностей його розвитку та їх переведення на мову юридичних принципів і норм, які отримують своє зовнішнє вираження і закріплення в нормативно-правовому акті чи іншому джерелі об'єктивного права» [21, с. 76].

В іншому науковому дослідженні І. Сердюк ставить мету довести, що терміни «правотворчість» і «нормотворчість» несуть у собі неоднакове смислове навантаження. Автором підкреслено, що правотворчість і нормотворчість є близькими за своїм значенням саме через функціональний аспект, що виражено словом «творчість», але результативний аспект такої творчості є підставою їх розмежування (метою нормотворчості є створення різних соціальних норм, в тому числі правових, а метою правотворчості є створення юридичних норм). У висновках І. Сердюк пропонує «методологічно коректним вживання в навчальній і науковій літературі: а) терміна «нормотворчість» для словесного позначення категорії, що відбиває таке явище соціальної дійсності як діяльність суспільства чи окремих його сегментів (наприклад, корпорацій) зі створення, зміни чи скасування соціальних норм; б) терміна «правотворчість» для словесного позначення поняття, що ним відображається таке явище правової дійсності як діяльність уповноважених суб'єктів права зі створення, зміни чи скасування правових норм» [22, с. 79].

Інші висновки спостерігаємо в науковому дослідженні вітчизняного автора Ю. Лепех. Так, дослідивши різні підходи до тлумачення термінів «правотворчість» та «нормотворчість» у науковій літературі, автор підсумовує, що не незважаючи на тісний взаємозв'язок законотворчості і правотворчості, їх не потрібно ототожнювати. Результатом «правотворчості у широкому розумінні є нормативно-правові акти, юридичні прецеденти, договори, правові звичаї, правові доктрини, принципи права та інші джерела права» [23, с. 229],

а результатом законотворчості є прийняття виключно законів. Правоутворення, на думку автора, є «формою виникнення і буття права у широкому правовому полі: до правотворчості, поряд з нею, у вигляді правотворчості, після правотворчості, у процесі реалізації права» [23, с. 229].

Далі автором зазначено, що «нормотворчість є різновидом правотворчості», де «кінцевим результатом правотворчості є створення правових норм», а «кінцевим результатом нормотворчості є нормативно-правові акти». «Отже, правотворчість та нормотворчість співвідносяться як ціле і частина» [23, с. 229-230].

Цікавими є узагальнення підходів до правотворчості автора С. Чабур у науковому дослідженні понять «правотворчість» і «механізм правотворчості». Так, автором зауважено, що на сьогоднішній день правотворчість розглядається в різних аспектах, зокрема [24, с. 34]:

1. Форма правового регулювання суспільних відносин.
2. Вид соціальної діяльності та форма відображення правової дійсності.
3. Спеціальна діяльність державних органів по виданню, зміні чи скасуванню правових норм.
4. Процес творення права, який виходить за межі державного правового регулювання.

Далі автором підкреслено, що в сучасній юридичній літературі правотворчість розглядається у двох аспектах. У вузькому аспекті розуміння – це створення правових норм компетентним державним органом. У широкому аспекті розуміння – це процес пізнання й оцінки правових потреб суспільства і держави, прийняття правових актів уповноваженими суб'єктами в рамках відповідних процедур; дослідження суспільних відносин на предмет необхідності створення нового нормативного акта або удосконалення уже діючого, підготовку проектів нормативних правових актів, обговорення подібних проектів [24, с. 34].

Стосовно ознак правотворчості автором зауважено на наступних:

1. Ця діяльність здійснюється державою, її суб'єктами, громадянським суспільством (народом).
2. Ця діяльність полягає у створенні нових норм права або у зміні чи скасуванні чинних норм права.
3. Ця діяльність здійснюється за тривалого правотворчого процесу за спеціальною, законодавчо визначеною процедурою.
4. Ця діяльність має конкретно-цільову спрямованість, бо регулює суспільні відносини у різних сферах (політичній, економічній, культурній, екологічній та інші).
5. Ця діяльність зумовлюється суспільними потребами, вирішення яких є особливо необхідним в перехідний період українського суспільства [24, с. 34-35].

Розглядаючи правотворчість як складову державного управління, автором С. Михалюком у висновках запропоновано «розглядати правотворчість як складне соціальне явище, що має одночасно правову та управлінську природу» [25, с. 196]. Автор підкреслює, що правотворчість – це «одна з форм державного управління синтезуючого, цілеспрямованого, свідомо-прогностичного характеру» [25, с. 196]. Це ще раз вказує на доцільність дослідження правотворчості в діяльнісному аспекті, як виду юридичної діяльності. «В процесі правотворчої діяльності суб'єкти державного управління виявляють потребу в правовому регулюванні певних суспільних відносин, встановлюють основні питання, які потребують правової регламентації, здійснюють вибір цілей правового регулювання, об'єктів, методів, засобів, і термінів правового впливу шляхом створення нових правових норм, скасування, зміни, доповнення, призупинення, продовження, розповсюдження і обмеження дії раніше прийнятих правових норм» [25, с. 196].

Ще одним цікавим дослідженням представляється наукова стаття В. Риндюк «Правотворчість як вид юридичної діяльності: гносеологічний аспект», в якому правовий феномен правотворчість розглядається «як вид

юридичної діяльності з погляду праксеології – науки про загальні закони людської діяльності» [26, с. 137]. Автор у постановці проблеми зауважує, що правотворча діяльність є певною діяльністю людини, пов'язаною з правом і що «в юридичній літературі на позначення діяльності, пов'язаної із правом, уживаються декілька термінів: «правова діяльність», «юридична діяльність», «юридично значуща діяльність», «діяльність у сфері права» тощо» [26, с. 137]. Проаналізувавши результати досліджень багатьох авторів, В. Риндюк пропонує свій варіант правотворчої діяльності як діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Отже, це діяльність, «змістом якої є реалізація їхніх державно-владних (владних) повноважень щодо ухвалення загальнообов'язкових рішень у юридичній формі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, способом здійснення цієї діяльності є правотворча техніка, об'єктом – законодавство, результатом – новий якісний стан законодавства (щодо змісту та/або форми), а метою – належний правопорядок у суспільстві, умовою встановлення якого є якісне й ефективне законодавство» [26, с. 141].

Таким чином, можемо підсумувати, що правотворчість – це вид юридичної діяльності в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені в передбачених законом випадках готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти.

До ознак правотворчості як виду юридичної діяльності відносяться: це активна, творча діяльність уповноважених суб'єктів (державні органи, недержавні структури, органи місцевого самоврядування, народ); змістом правотворчості є прийняття нових норм права, скасування або вдосконалення старих; правотворча діяльність здійснюється за спеціальною, законодавчо визначеною процедурою; ця діяльність має конкретно-цільову спрямованість, бо регулює суспільні відносини у різних сферах (політичній, економічній, культурній, екологічній та інші).

2.2. Принципи правотворчості

Принципами правотворчості в навчальній літературі називають керівні, основоположні ідеї, які зумовлюють відповідність правотворчості суспільним потребам [27]. В науковій літературі деякими авторами зазначено, що «під принципами у правотворчій діяльності розуміються положення та ідеї, які покладені в основу всієї правотворчості, є невід’ємними від неї та забезпечують її ефективність» [28, с. 65].

До основних принципів відносять [27]:

1. Гуманізм – визнання людини як найвищої соціальної та духовної цінності, пріоритетність її прав.

2. Єдність інтересів особистості та суспільства.

3. Демократизм – вираз волі народу, що проявляється через референдум та широке обговоренні законопроектів.

4. Гласність – ознайомлення суспільства з проектами нормативно-правових актів, вільне їх обговорення з метою уникнення помилок і прогалин та підвищення їх авторитетності та ефективності.

5. Законність – ухвалення нормативно-правових актів відповідно до законодавчо закріпленої процедури в межах компетенції певних суб’єктів.

6. Науковість і професіоналізм – розробкою та прийняттям нормативно-правових актів повинні займатися фахівці на основі досягнень юридичної та інших наук.

7. Зв’язок з практикою – це має попередити прогалини та колізії у правовому регулюванні, діагностувати застарівання правових норм і необхідність їх скасування або зміни.

8. Планування – дає можливість встановити правильну послідовність розробки і ухвалення нормативно-правових актів, вилучити непродумані, випадкові акти правотворчості, запобігти дублюванню актами один одного.

9. Оперативність – вимагає швидкого реагування на мінливі потреби суспільства, на появу нових суспільних відносин.

10. Поєднання динамізму і стабільності – вимагає дотримання необхідного балансу між виданням нових норм права та внесенням змін і доповнень до чинних.

У деяких авторів, окрім демократизму, гуманізму та законності, сформульовано ще такі принципи, як [9, с. 227]:

1. Збереження національної самобутності й інтернаціоналізм, що передбачає участь у правотворчій діяльності представників всіх націй, народностей і національних груп та врахування в юридичних нормах їх специфічних інтересів.

2. Техніко-юридична досконалість, що передбачає при підготовці та ухваленні правових норм широке використання рекомендованих юридичною наукою та апробованих практикою прийомів і засобів правотворчої техніки.

Погоджуємося, з автором С. Чабур що основними ознаками принципів є:

1. Вони представляють собою ідеї, положення, установки, вимоги, проте не всі, а основоположні, фундаментальні ідеї та керівні правила.

2. Принципам притаманна загальність, тобто вони поширюються на невизначене коло суб'єктів.

4. Принципи здатні концентрованим чином виражати сутність права як продукту духовної діяльності.

5. Принципи зумовлені потребами розвитку держави, суспільства, втіленням демократичних і гуманістичних традицій права, віддзеркаленням історичної спадкоємності права [28, с. 65-66].

В науковому дослідженні В. Косович зазначено, що «серед базових принципів правотворчості виділяють принципи гуманізму, законності, гласності, демократизму, додержання міжнародних стандартів, науковості, збереження національної самобутності, моральності, професіоналізму, колегіальності, політичного плюралізму та інші» [29, с. 4].

Також в літературі можна зустріти поділ принципів правотворчості на дві групи: основні (верховенство права, демократизм, законність, гуманізм, науковість, професіоналізм) та допоміжні (історизму, оперативності, гласності,

системності, технічної досконалості, стабільності тощо) [28, с. 67]. Основні принципи працюють незалежно від форми правотворчості, а допоміжні є основою правотворчої діяльності для конкретного виду даної діяльності, враховуючи специфіку відповідної галузі регулювання суспільних відносин.

В цьому випадку доречними є висновки у науковому дослідженні муніципальної правотворчості вітчизняного автора І. Галіахметова. Так, дослідником запропоновано поділяти принципи муніципальної нормотворчості «на ті, що є екстраполяцією загальних принципів правотворчості (верховенство права, демократизм, гуманізм тощо), і спеціальні, що властиві саме муніципальній нормотворчості (субсидіарність, поєднання місцевих та державних інтересів, повнота нормотворчих повноважень з питань місцевого значення) [30, с. 57].

Так, базовим принципом для правотворчості органів місцевого самоврядування є принцип унітаризму, коли має забезпечитися «єдність правотворчого процесу в сфері реалізації делегованих органами місцевого самоврядування владних повноважень, що обумовлює «вертикальне» взаємовідношення державної влади і місцевого самоврядування» [30, с. 55].

Також варто звернути увагу на висновки щодо принципів міжнародної правотворчості у науковому дослідженні О. Нігреєвої, якою підсумовано, що такими є: «принципи міжнародної законності, рівноправності, дотримання національної процедури схвалення державою нової норми міжнародного права, відкритості, наукової обґрунтованості» [31, с. 95]. Далі авторкою додано, що бажано, щоб «міжнародна правотворчість відповідала принципам планування та суворой диференціації правотворчих повноважень» [31, с. 95].

Досліджуючи принципи підзаконної правотворчості, автор Е. Шуберт зауважує, що серед цих принципів виділяють «загальні, такі як науковість і професіоналізм, гуманізм, демократизм, гласність, законність, толерантність, єдність загальнодержавних і регіональних інтересів, і спеціальні принципи: оперативність, поєднання динамізму і стабільності, наступність, плановість, системну погодженість, техніко-юридичну досконалість» [32, с. 172].

Розглянемо стисло зміст основних принципів правотворчості як виду юридичної діяльності. Гуманізм в юриспруденції «виступає як принцип права, як вихідний і зв'язуючий компонент між всіма принципами права, що дозволяє імплементувати та трансформувати його вимоги до всіх державно-правових категорій» [33, с. 171]. Як зазначено в науковому дослідженні О. Донченко, принцип гуманізму в правотворчості є «тим підґрунтям і основоположною засадою для інших принципів, зокрема законності, демократизму, гласності, відображення суспільної думки тощо» [33, с. 171].

Отже, гуманізм передбачає адекватне відображення у змісті нормативно-правових актів загальнолюдських цінностей, закріплення в них основних соціальних умов ефективної реалізації прав і свобод людини і громадянина, їхньої рівності, а також відповідність ухвалених норм міжнародним стандартам [33, с. 170].

Принцип демократизму у правотворчій діяльності є однією із форм реалізації народовладдя, тобто участю народу у створенні норм права. В науковій літературі звертається увага на важливість комунікації між державними структурами та населенням на етапі підготовки проекту. Крім того, принцип демократизму у правотворчій діяльності сприяє залученню до експертування проектів нормативно-правових актів всіх зацікавлених суб'єктів, представників громадськості, науковців та професіоналів, залучення громадян до проведення правового моніторингу тощо [29, с. 7].

В науковому дослідженні правотворчості вітчизняного автора М. Теплюк підкреслено, що не слід протиставляти роль держави та роль суспільства у правотворчості, позаяк не сприяє пізнанню правотворчості, а навпаки, створює ілюзію такого пізнання. Посилаючись на дослідження різних авторів, він зауважує, що ця ілюзія «полягає насамперед у визнанні деякого постулату «справжнього права», що нібито існує незалежно від держави у звичай як продукті колективної свідомості. Насправді жодне правило не набуває характеру правової норми, доки воно не санкціоноване у формі закону, надання значення прецедента судовому рішення, визнання й формулювання

судом або законом звичаю» [20, с. 94]. Іншими словами, єдиною силою, що створює право, є держава, яка виражає інтереси і волю певної частини суспільства, бо в іншому випадку, коли правила не санкціоновані державою, вони належать до інших видів соціальних норм.

Науковість і професіоналізм як принцип правотворчості передбачає «залучення до розроблення нормативних актів кваліфікованих фахівців із відповідних галузей науки, учених-юристів і юристів-практиків, які мають потрібні знання і досвід; наявність глибокої обґрунтованості відповідності нормативного акта потребам розвитку суспільства, що міститься в науковій концепції» [32, с. 170]. Крім того, як зазначено Е. Шубертом, це також і наукова експертиза проєктів нормативно-правових актів, яка необхідна для запобігання прогалин, суперечностей, недостатнього обґрунтування.

Досліджуючи принципи муніципальної правотворчості, І. Галіахметов, зазначає, що «результатом наукової системно-юридичної оцінки проєкту нормативно-правового акта має бути повна схема його змістовних зв'язків із чинними нормативно-правовими актами, перелік виявлених суперечностей та неузгодженостей, а також конкретні пропозиції щодо змін і доповнень, які необхідно внести до проєкту або чинних нормативно-правових актів для усунення недоліків» [30, с. 56].

Гласність як принцип правотворчості передбачає відкрите для громадськості, вільне й ділове обговорення проєктів нормативно-правових актів, інформування про них населення, прозорість їхньої поведінки в парламенті [32, с. 171]. Погоджуємося, що через реалізацію гласності відбувається контроль над роботою суб'єктів правотворчості та формування громадської думки, оскільки включає в себе якісну інформованість соціуму.

Єдність загальнодержавних і регіональних інтересів – виражається у врахуванні інтересів центру й регіонів, коли в загальнодержавних нормативно-правових актах відображаються інтереси місцевого, регіонального характеру, враховуються місцеві особливості, інтереси населення певної адміністративно-територіальної одиниці [32, с. 171].

Прогнозування і планування правотворчої діяльності – це не тільки зміст принципів, але й стадія першого етапу правотворчої діяльності, позаяк без цього можлива хаотичність у формуванні нормативно-правових актів.

Планування передує прогнозуванню і без неї неможливо створення і вдосконалення законодавства в якості складної і внутрішньо узгодженої системи нормативно-правових актів. Отже, як слушно зазначено І. Галіахметовим, «належне прогнозування і планування правотворчості органів місцевого самоврядування здатне надати системний характер розробці прийняття нормативних актів, сприяти досягненню стратегічних цілей і рішень тактичних задач правотворчості у сфері місцевого самоврядування» [30, с. 56], проте можемо зазначити таке ж значення прогнозування і планування для правотворчої діяльності загалом.

Цікавим є спостереження дослідника С. Чабура щодо перебільшеної деталізованості деяких принципів, зокрема принципу дотримання юридичної техніки, який «може включати і принцип технічної досконалості, і принцип логічної збалансованості норм права, і принцип достатньої мотивованості норм права» [28, с. 68].

Автором зазначено, що юридична техніка являє собою сукупність методів і прийомів, які використовуються при створенні нормативно-правових актів для забезпечення їх досконалості, а також включає в себе офіційну законодавчу термінологію, юридичні конструкції, юридичні фікції, юридичну стилістику та інше, чим і досягається ефективність нормативно-правових актів. «Принцип дотримання юридичної техніки є одним із основних принципів правотворчості, його застосування вирішує досягнення дієвості правотворчості» [28, с. 68].

Погоджуємося з автором Е. Шуберт, що «принципи відіграють ключову роль у становленні будь-якої правової держави, вони регламентують і затверджують на фундаментальному рівні основоположні ідеї, які в майбутньому формують основу для регулювання певної сфери суспільних відносин» [32, с. 169].

В науковому дослідженні щодо прояву принципу гуманізму в деяких галузях права О. Донченко зазначено, що саме завдяки принципу гуманізму можливим є констатувати певну змістову близькість між усіма принципами правотворчості, попри наявні очевидні відмінності між ними за суттю та змістом. Цікавим є зауваження, що принцип гуманізму при його однозначному прояві, по-різному відображається в деяких галузях права. Так, авторкою підсумовано, що «для цивільного права гуманістичний зміст норми права передбачає юридичну рівність учасників цивільних правовідносин, їхнє вільне волевиявлення, майнову самостійність тощо. Для кримінальної та кримінально-виконавчої галузей права головною засадою є справедливість, і реалізація принципу гуманізму дає змогу перетворити кримінальне право з репресивного інструмента на інструмент профілактики та запобігання злочинності» [34, с. 7].

Таким чином, можемо підсумувати, що принципи правотворчості – це керівні, загальні положення та ідеї, які покладені в основу всієї правотворчості, є невід’ємними від неї, забезпечують її ефективність та зумовлюють відповідність правотворчості суспільним потребам. Основними принципами правотворчості є: гуманізм, єдність інтересів особистості та суспільства, демократизм, гласність, законність, науковість і професіоналізм, зв’язок з практикою, планування, оперативність, поєднання динамізму і стабільності.

Можемо однозначно констатувати, що система принципів правотворчої діяльності остаточно не сформована, що пояснюється складністю самого правотворчого процесу.

2.3. Критерії класифікації правотворчості

Розподіл правотворчості на види може проводитися за різними критеріями. Так, залежно від суб'єктів видання нормативно-правових актів розрізняють правотворчість: державних органів; громадських організацій; трудових колективів; усього народу (електорату) під час законодавчого референдуму [9, с. 226]. В навчальному посібнику автора Ю.А. Ведерникова зазначається, що «правотворчість здійснюється двома соціальними інститутами: державою (державними органами, їх посадовими особами) та громадянським суспільством і його суб'єктами» [35].

Залежно від форм створюваного права розрізняють: законотворчість; підзаконну правотворчість; прецедентну правотворчість; договірну правотворчість [27].

«За юридичною силою виданих нормативно-правових актів правотворчість представлена як законодавча діяльність (діяльність законодавчого органу держави), результатом якої є видання закону та підзаконна правотворча діяльність (діяльність уряду, голови держави тощо), результатом якої є видання підзаконного акту» [17, с. 203].

Якщо за основу беремо найбільш поширений і актуальний критерій «за суб'єктами», то можемо констатувати, що в Україні «суб'єктами правотворчості виступають найвищий представницький орган держави (Верховна Рада України), безпосередньо суспільство в процесі референдуму, глава держави (Президент України), центральні і місцеві органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, місцеві адміністрації), органи місцевого самоврядування, судова гілка влади (такий вид правотворчості характерний для країн англо-американської правової сім'ї), громадські організації (наприклад, профспілки), адміністрації підприємств, установ, організацій» [17, с. 202-203].

Законотворчість представляє собою діяльність зі створення правових норм на державному рівні, це «система взаємопов'язаних і взаємообумовлених

дій зі створення закону, що здійснюється у певній послідовності і складається зі стадій» [36, с. 8]. Законотворчість здійснюється виключно парламентом, яким видаються нормативно-правові акти найвищої юридичної сили – закони. Погоджуємося з автором Н. Дубиною, що «законотворчість моделює правотворчий процес, але не тотожна йому» [36, с. 7].

Підзаконна правотворчість є складовою правотворчості у цілому, і від їх вдалої взаємодії залежить ефективність правової системи держави та правозастосування. Роль підзаконної правотворчості у законодавстві багато дослідників пояснюють тим, що «підзаконними нормативно-правовими актами здійснюється конкретизація законодавчих вимог, розвантажується дія законодавчих норм, за їх допомогою органи державної виконавчої влади здійснюють свої функції та реалізують завдання, які стоять перед ними» [37, с. 59].

Результатом підзаконної правотворчої діяльності є підзаконний правовий акт, який «виступає різновидом нормативно-правового акту, що видається уповноваженим органом публічної влади на основі та на виконання закону з метою його подальшої конкретизації та розвитку» [38, с. 12].

При теоретичному аналізі підзаконної правотворчості важливо враховувати наступні вимоги [39, с. 45]:

1. Статус правотворчого суб'єкта, наділення його правотворчими повноваженнями ґрунтується на принципі розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

2. Суб'єктом має бути лише спеціально уповноважений правотворчий орган.

3. Правотворча процедура регламентована у законодавстві.

4. Правотворчий акт повинен мати встановлену законом форму.

5. В ієрархії правотворчих актів найвище місце займає закон, а в ієрархії законів – конституція.

В науковому дослідженні правотворчості Президента України вітчизняним автором Я. Берназюк зазначено, що акти правотворчості

Президента – це «укази, розпорядження, проекти законів та постанов Верховної Ради України, конституційні звернення, міжнародні договори та інші форми документів, які передбачені міжнародними договорами та міжнародною практикою» [40, с. 76]. В окрему групу письмових актів глави держави автором віднесено «листи Президента України, які мають рекомендаційний або приватний характер» [40, с. 76].

Правотворчість місцевих державних адміністрацій як самостійний вид правотворчості являє собою діяльність з розробки та встановлення правових норм в актах адміністрацій. В науковому дослідженні правотворчості місцевих державних адміністрацій Я. Буряк підсумовує, що «правотворчість облдержадміністрацій має субсидіарний характер стосовно законотворчості і підзаконної нормотворчості вищих органів державної влади» [41, с. 37], а «цілі та принципи правотворчості обласних державних адміністрацій є похідними від цілей і принципів вищих органів влади держави» [41, с. 37].

Особливий характер правотворчості фіскальної (митної) служби доводить у власному дослідженні Н. Дукова, якою зазначено, що «з моменту набрання чинності Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» саме Міністерство фінансів України є основним суб'єктом правотворчої діяльності в галузі митного права» [42, с. 33].

Цікавим є аналіз відомчої правотворчості органів внутрішніх справ проведений вітчизняним дослідником В. Корнієнко, яким доведено, що Міністерство внутрішніх справ також виступає самостійним суб'єктом відомчої правотворчої діяльності, а також окреслено нагальні проблеми для «теоретичного вивчення та застосування системного практичного підходу до їх вирішення» [43, с. 57].

Муніципальна правотворчість також має велике значення, позаяк «саме на місцевому рівні приймається найбільша кількість нормативно-правових, індивідуально-правових актів, адміністративних договорів, які значною мірою впливають на розвиток, або занепад системи муніципального (місцевого) самоуправління окремо взятого муніципального утворення» [44, с. 227].

Вітчизняним автором Р. Песцовим в науковому дослідженні муніципальної правотворчості зазначено, що в навчальній літературі цій формі приділяється недостатньо уваги, здебільшого мова йде про організаційно-процедурні форми здійснення муніципальної правотворчості.

Автором зауважено, що «муніципальна правотворчість характеризується взаємним переплетінням інститутів представницької та безпосередньої демократії, і яка визначається особливостями місцевого самоврядування, як влади, яка найбільш наближена до населення. Це має проявлятися в наданні більш широких можливостей для населення по здійсненню народної (муніципальної) правотворчості» [44, с. 228]. Далі автором зазначено, що результатом муніципальної правотворчості є система муніципально-правових актів – це статут територіальної громади; правові акти, які прийняті на місцевому референдумі; правові акти, які прийняті представницьким органом місцевої влади; правові акти, які прийняті головою місцевого органу влади [44, с. 230].

Безпосередня правотворчість народу реалізується в процесі референдуму, тобто саме референдум і є правовою формою правотворчості, де головним суб'єктом є народ. В науковій літературі зустрічається назва «референдна правотворчість». Як зазначено у кандидатському дослідженні вченої Т.О. Рябченко, «сутність референдної правотворчості в Україні полягає у безпосередньому здійсненні правотворчості Українським народом шляхом ініціювання, організації та проведення всеукраїнського референдуму, результати якого мають належну юридичну силу. Зміст референдної правотворчості визначають правові акти всеукраїнського референдуму, які мають нормативно-правовий характер і виражають волю Українського народу щодо найважливіших питань суспільного та державного життя» [45, с. 30].

В науковому дослідженні прямої правотворчості народу вітчизняною авторкою Л. Пономаренко зазначено, що «проведення референдуму доцільне лише у разі, коли рівень політичної і правової культури є достатньо високим» [46, с. 484]. З іншого боку, цікавими є підсумки іншої вітчизняної авторки М.

Афанасьєвої в науковій статті «Зловживання правом на правотворчість», де зазначено, що «несумлінній правотворчості також необхідно протиставити сучасні ресурси інститутів безпосередньої демократії та громадянського суспільства» [47, с. 33], тобто мають бути залучені науковці, експерти, політичні партії, міжнародні інституції і якщо декларування національних інтересів не підтверджуються через референдум, то обов'язково використати опитування та публічні обговорення. «Зазначений правовий інструментарій повинен мінімізувати прояви маніпуляцій у правотворчій діяльності» [47, с. 33].

Можемо констатувати, що всі види підзаконної правотворчості є юридичною діяльністю, позаяк має внутрішню будову (структуру). Цілком погоджуємося, що «спрямованість правотворчості на створення (об'єктивацію) нормативно-правових приписів дає змогу виокремити такі елементи: мету, суб'єкт, об'єкт, дію та результат» [39, с. 46].

Головною метою є «об'єктивна потреба в уточненні правової регламентації суспільних відносин, що первинно регламентуються на рівні закону у відповідних сферах суспільного життя», а безпосередньою метою є формування «єдиної та внутрішньо узгодженої системи нормативно-правових приписів, спрямованих на організацію виконання законів шляхом їхньої деталізації та конкретизації, що об'єктивуються у підзаконних правових актах» [39, с. 46]. Суб'єктами виступають глава держав, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, органи підприємств, установ та організацій. «Результати підзаконної правотворчості можуть бути різноманітними за формою зовнішнього виразу – постанови, декрети, регламенти, укази, накази, загальні адміністративні приписи, циркуляри (приписи), розпорядження тощо. Спільним для них є те, що нормативно-правові приписи, закріплені у них, не можуть суперечити закону, виходити за рамки закону і за межі компетенції правотворчого суб'єкта, визначеної законом [39, с. 46-47].

Таким чином, правотворчість як вид державної діяльності, пов'язаної з

офіційним виразом і закріпленням норм права існує в таких формах:

1. Залежно від суб'єкта правотворчості розрізняють:

– правотворчість державних органів – здійснюється найвищим представницьким органом держави – Верховною Радою України; главою держави – Президентом України; центральним органом виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України; місцевими органами виконавчої влади – місцевими адміністраціями; судовою гілкою влади (такий вид правотворчості характерний для країн англо-американської правової сім'ї);

– правотворчість суспільства – здійснюється органами місцевого самоврядування; громадськими організаціями; комерційними організаціями; трудовими колективами;

– безпосередню правотворчість народу в процесі референдуму.

2. Залежно від юридичної сили актів:

– законотворчість;

– підзаконна правотворчість.

3. Залежно від форм створюваного права розрізняють:

– законотворчість;

– підзаконну правотворчість;

– прецедентну правотворчість;

– договірну правотворчість.

4. За способами правотворчості розрізняють:

– затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом;

– прийняття нормативно-правових актів компетентними державними органами;

– створення юридичних прецедентів судовими та адміністративними органами держави (характерно для країн англо-американської правової сім'ї);

– укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (наприклад, з дозволу держави – трудовими колективами).

Висновки до Розділу 2

1. Правотворчість – це вид юридичної діяльності в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені в передбачених законом випадках готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти.

До ознак правотворчості як виду юридичної діяльності відносяться: це активна, творча діяльність уповноважених суб'єктів (державні органи, недержавні структури, органи місцевого самоврядування, народ); змістом правотворчості є прийняття нових норм права, скасування або вдосконалення старих; правотворча діяльність здійснюється за спеціальною, законодавчо визначеною процедурою; ця діяльність має конкретно-цільову спрямованість, бо регулює суспільні відносини у різних сферах (політичній, економічній, культурній, екологічній та інші).

В науковій літературі існує плюралізм думок щодо дефініції, а також проблеми співвідношення з такими схожими категоріями, як нормотворчість, правотворчість та законотворчість.

Нормотворчість являє собою загальне поняття, яке передбачає творення соціальних норм з метою регулювання відповідної сфери суспільних відносин. Її сутність полягає в тому, що вона має дві взаємодіючі і взаємопов'язані між собою ознаки – соціальну і правову, які паралельно розвиваються і взаємодіють між собою протягом усього етапу становлення суспільства і держави. Правотворчість як частина нормотворчості являє собою творення норм права і потребує санкціонування з боку держави. Законотворчість є частиною нормотворчості і являє собою творення безпосередньо законів виключно законодавчим органом. Таке співвідношення можна розглядати з позицій розрізнення категорій загального і окремого та цілого і частини.

2. Принципи правотворчості – це керівні, загальні положення та ідеї, які покладені в основу всієї правотворчості, є невід'ємними від неї, забезпечують її ефективність та зумовлюють відповідність правотворчості суспільним

потребам. Основними принципами правотворчості є: гуманізм, єдність інтересів особистості та суспільства, демократизм, гласність, законність, науковість і професіоналізм, зв'язок з практикою, планування, оперативність, поєднання динамізму і стабільності.

Всі принципи пов'язані між собою і впливають один з одного, вони відіграють ключову роль у становленні будь-якої правової держави, регламентують і затверджують на фундаментальному рівні основоположні ідеї, які в майбутньому формують основу для регулювання певної сфери суспільних відносин. Проте деякі принципи, при їх однозначному трактуванні та прояві, по-різному відображається в деяких галузях права. Так, для цивільного права гуманістичний зміст норми права передбачає юридичну рівність учасників цивільних правовідносин, їхнє вільне волевиявлення, майнову самостійність тощо. Для кримінальної та кримінально-виконавчої галузей права головною засадою є справедливість, і реалізація принципу гуманізму дає змогу перетворити кримінальне право з репресивного інструмента на інструмент профілактики та запобігання злочинності.

Можемо однозначно констатувати, що система принципів правотворчої діяльності остаточно не сформована, що пояснюється складністю самої правової категорії правотворчість.

3. Правотворчість як вид державної діяльності, пов'язаної з офіційним виразом і закріпленням норм права існує в таких формах:

- залежно від суб'єкта правотворчості розрізняють: а) правотворчість державних органів (здійснюється найвищим представницьким органом держави; главою держави; центральним органом виконавчої влади; місцевими органами виконавчої влади; судовою гілкою влади - такий вид правотворчості характерний для країн англо-американської правової сім'ї); б) правотворчість суспільства – здійснюється органами місцевого самоврядування; громадськими організаціями; комерційними організаціями; трудовими колективами; в) безпосередню правотворчість народу в процесі референдуму.

- залежно від юридичної сили актів розрізняють: а) законотворчість; б)

підзаконну правотворчість.

- залежно від форм створюваного права розрізняють: а) законотворчість; б) підзаконну правотворчість; в) прецедентну правотворчість; г) договірну правотворчість.

- за способами правотворчості розрізняють: а) затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом; б) прийняття нормативно-правових актів компетентними державними органами; в) створення юридичних прецедентів судовими та адміністративними органами держави (характерно для англо-американської правової сім'ї); г) укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (наприклад, з дозволу держави – трудовими колективами).

Можемо констатувати, що всі види правотворчості є юридичною діяльністю, позаяк мають внутрішню будову (структуру), тобто спрямованість правотворчості на створення (об'єктивацію) нормативно-правових приписів дає змогу виокремити такі елементи: мету, суб'єкт, об'єкт, дію та результат.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОТВОРЧОСТІ ЯК ВИДУ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В науковій літературі щодо існуючих в українській правотворчості особливостей і проблем розвитку дуже багато різних досліджень. Вони, як правило, стосуються або конкретної форми правотворчості в залежності від суб'єкта, або проблемних питань співвідношення різних видів підзаконних актів, або реалізації тих чи інших принципів правотворчості в різних галузях права, або громадського обговорення проекту нормативно-правового акту тощо. Спробуємо проаналізувати наукові розвідки останніх років щодо наявних теоретичних проблем розвитку вітчизняної правотворчості та з урахуванням сьогодення узагальнити та виділити найголовніші.

У науковому дослідженні тенденцій розвитку правотворчості в Україні вітчизняною дослідницею Н. Харченко зазначено, що правотворчість є складним процесом, що охоплює «аналіз певних суспільних відносин і встановлення потреби в їх правовій регламентації; визначення суб'єкта правотворчості, юридичної сили та виду нормативно-правового акта; прийняття рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта в разі необхідності; розробка концепції та основних ідей норм права, що будуть утворювати зміст нормативно-правового акта; підготовка змісту проекту нормативно-правового акта (розробником, робочою групою, правотворчим органом); попередній розгляд проекту нормативно-правового акта; громадське обговорення проекту нормативно-правового акта (провадиться в разі потреби); офіційний розгляд проекту нормативно-правового акта відповідним суб'єктом правотворчості з додержанням встановлених процедур; прийняття нормативно-правового акта; опублікування й оприлюднення нормативно-правового акта; набуття нормативно-правовим актом чинності» [48, с. 114]. Далі авторкою підтримано позицію щодо доцільності прийняття

закону, який би з урахуванням новітніх наукових досліджень, а також систематизації чималої кількості підзаконних нормативно-правових актів чітко упорядковував особливості правотворчості в Україні в умовах сьогодення. Вона пише, що «нині відсутній нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який би підвищив якість правотворчої роботи, рівень підготовки правотворчого процесу, уніфікував порядок прийняття нормативно-правових актів, встановив би єдині підходи до видів, системи та ієрархії нормативно-правових актів, окреслив би особливості правової природи того чи іншого нормативно-правового акту, в тому числі стратегічного (програмного) акту» [48, с. 114]. Стаття була написана у 2022 році, а вже у вересні 2023 року прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність», який і визначає чітку ієрархічну систему нормативно-правових актів.

Цей закон став «основою для реформування вітчизняної системи нормативно-правових актів, а тому, поряд із цим, системи законодавства та підзаконних нормативно-правових актів в Україні» [49, с. 29]. Більш того, цей закон «за своєю сутністю та змістом, є нормативною основою та передбачає реформування правової системи України, удосконалення, упорядкування та оптимізацію, насамперед, таких її підсистем як правоутворення, правотворчість, законотворчість, нормотворчість тощо» [49, с. 29].

Так, Законом України «Про правотворчу діяльність» передбачено, що він «визначає правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів» [50].

Цей закон «є абсолютно прогресивним нормативним актом, застосування якого дозволить оцінювати рівень ефективності реалізації норм права при здійсненні політики держави чи органів місцевого самоврядування, а кількісні та якісні показники стануть інструментами для оцінки такої

ефективності» [51, с. 54]. Закон набрав чинності 20 вересня 2023 року, але введення в дію закону в основній частині буде через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

У квітні 2024 року було проведено науково-практичний круглий стіл «Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні» в Інституті правотворчості та науково-правових експертиз НАН України за підтримки Науково-консультативної ради при Голові ВР України та Мінюста України. У рамках круглого столу обговорено положення Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2024 року, правові та організаційні засади правотворчої діяльності з метою подальшого удосконалення правотворчого процесу в Україні, врегулювання суспільних відносин, пов'язаних із плануванням, розробкою, прийняттям, застосуванням нормативно-правових актів та наближенням вітчизняного законодавства до стандартів ЄС.

З вітальним словом виступив президент НАН України, доктор фізико-математичних наук, професор, академік Національної академії наук України, заслужений діяч науки і техніки України А. Загородній, який підкреслив важливість в умовах воєнного стану належної правової основи здійснення правотворчої діяльності, що впливає на формування ефективної правової політики держави [52, с. 5]. З доповідями виступило багато представників української наукової спільноти в сфері дослідження правотворчості, включаючи зауваження на проблемних питаннях розвитку правотворчості в сучасних умовах.

Досліджуючи Закон України «Про правотворчу діяльність» в контексті євроінтеграційних процесів Р. Василяко підкреслює, що ключовим елементом успішної євроінтеграції України є досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із сучасною європейською правовою системою. В цьому сенсі, пише автор, положення закону передбачають [53, с. 22-23]:

– здійснення оцінки відповідності запропонованого правового регулювання міжнародно-правовим зобов'язанням України, а саме

двостороннім та багатостороннім угодам, міжнародним договорам України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС) в процесі підготовки нормативного акта;

– здійснення оцінки відповідності проекту нормативно-правового акта зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС) в процесі розроблення проекту нормативно-правового акта;

– проведення обов'язкової експертизи на відповідність проекту нормативно-правового акта зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС);

– проведення обов'язкової експертизи на відповідність проекту нормативно-правового акта положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї, практиці Європейського суду з прав людини [53, с. 22-23].

В науковому дослідженні проблем й перспектив правотворчості в Україні О. Левченковим звернуто увагу на політичний чинник як проблему сучасної правотворчості. Автором зауважено, що в державах перехідного типу нормативні акти не приймається без протиборства депутатських фракцій, гілок влади, потужного тиску галузевих і регіональних лобі, що супроводжується популістськими висловлюваннями з боку політичної еліти та зацікавлених суб'єктів громадської думки. Особливістю правотворчості в Україні є те, що «поява нового законопроекту навіть не є компромісом між протидіючими угрупованнями. Рішення приймаються під відкритим тиском однієї політичної сили, що виражає інтереси певних економічних кланів» [54, с. 15].

Якщо ми виходимо з того, що правотворчість – це вид юридичної діяльності, направлений на творення норм права уповноваженими суб'єктами права або кваліфікованими юристами-професіоналами, то доцільно говорити про політичну культуру юриста, під якою розуміють «сукупність знань юриста про політику, наявність у нього певної політичної орієнтації, вміння та звичка реалізувати їх на практиці» [55, с. 169]. Юрист має розуміти всі аспекти

політики щодо суб'єктів політики, політичної системи, політичних відносин, політичних норм, політичної культури та ідеології тощо.

Приблизно такі ж проблеми окреслені й іншим автором. Так, в науковому дослідженні проблем правотворчості в Україні авторкою С. Глазуною зауважено, що «існуюче у нашій державі відставання правотворчості від об'єктивних потреб суспільства має негативний вплив на державно-правовий і соціально-економічний розвиток» [56, с. 46]. Далі вона підтримує позиції багатьох авторів щодо необхідності покращення якості юридичної техніки, удосконалення єдиної термінології, створення інституту антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та доцільності прийняття правового акту, який би регулював процес правотворчості, встановлював його етапи тощо [56, с. 46].

Іншим автором підкреслено, що «актуальною потребою будь-якої перехідної держави є стимуляція участі громадськості у правотворчій діяльності» [57, с. 233], і тут важливим є робота над підвищенням рівня правової і політичної культури населення.

Зустрічається в науковій літературі термін «стратегічна правотворчість», під якою розуміють частину правотворчої політики держави, «на яку пливають різноманітні фактори: рівень політичної, інформаційної, економічної, культурної розвиненості країни, форма держави, географічне розташування, а також стадії історичного розвитку держави та суспільства» [58, с. 322]

В науковому дослідженні загальнотеоретичних аспектів стратегічної правотворчості Н. Харченко зауважує, що це виклик сьогодення – «наявність агресивної політики сусідньої країни, анексія частини території, відсутність реальної легітимної вітчизняної державної влади в окремих регіонах, а також тривала складна епідеміологічна ситуація у світі тощо» [58, с. 322].

Результатом стратегічної правотворчості є стратегічні акти, які визначають конкретні напрями розв'язання певної проблеми, організаційно-функціональний механізм реалізації відповідно до визначення стану та перспектив розвитку у чітко визначений період часу. Далі Н. Харченко пише,

що вперше термін «стратегічна правотворчість» було введено у вітчизняну наукову доктрину у 2014 році українською дослідницею І. Берназюк, яка запропонувала визначити цей термін в двох аспектах – науково-теоретичному та практичному.

Науково-теоретичний аспект передбачає ініціювання, розроблення, обговорення, прийняття й реалізації стратегічних актів Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів та характеризується послідовністю, строковістю, науковою обґрунтованістю, конституційно-правовою відповідальністю її суб'єктів перед народом або відповідними представницькими органами державної влади. Практичний аспект передбачає планомірну діяльність щодо ініціювання, розроблення, обговорення, прийняття та реалізації насамперед стратегічних актів Верховною Радою, Президентом та Кабінетом Міністрів за участю інших суб'єктів у випадках і в порядку, встановленому законодавством України [558, с. 323]. Проте, як зазначено Н. Харченко, на сьогодні «назва, юридична природа, зміст та особливості як «стратегічної правотворчості», так «стратегічних актів» є різноманітними, дискусійними та здебільшого дихотомічними» [558, с. 324].

Серед наукових досліджень останніх років щодо проблем правотворчої діяльності цікавою є стаття Т. Логойди. Автор звертає увагу на низку проблем у вітчизняній правотворчості, зокрема «1) в Україні відсутня прозора система законопроектної діяльності (автори проектів законів не завжди відомі); 2) зацікавлені окремі органи влади, підприємства, установи та фізичні особи, хоча і є суб'єктами правотворчої діяльності, однак не мають права законодавчої ініціативи; 3) органи влади не завжди дотримуються Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI; 4) висновки Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України не завжди сприймаються парламентарями; 5) суб'єкти законодавчої ініціативи переважно не мають концепції законопроекта, зміни до законодавства не завжди відповідають принципу системності, а обґрунтування

проектів не відповідають принципам необхідності та обґрунтованості, наукового забезпечення правотворчої діяльності» [59, с. 63-64].

Питання планування правотворчої діяльності також є одними з проблемних в сучасній правотворчості. Як зазначено професором, завідувачкою відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інститутом правотворчості та науково-правових експертиз НАН України Н. Міловською, «основні напрямки і пріоритети правотворчості диктуються сучасними умовами й об'єктивними потребами забезпечення євроінтеграційного вектора розвитку України та реалізації її національних інтересів, адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу, що зумовлено наданням Україні на підставі рішення Європейської Ради від 23 червня 2022 року статусу кандидата в члени Європейського Союзу» [60, с. 67]. Далі авторкою підсумовано, що «результатом відповідної адаптації має стати забезпечення верховенства права та правового характеру законодавства, важливою передумовою прийняття якого повинно бути планування правотворчої діяльності, що дозволить своєчасно та ефективно вирішувати завдання щодо заповнення прогалин в правовому регулюванні, скасування застарілих норм, створення системи нормативно-правових актів, які за своїм змістом і юридико-технічним рівнем відповідають загальноєвропейським стандартам» [60, с. 67].

В контексті удосконалення правотворчого процесу в Україні в рамках круглого столу щодо обговорення Закону України «Про правотворчу діяльність» професором, академіком НАН України С. Пирожковим зауважено відповідно до статті 22 Закону «Про правотворчу діяльність», на «Національну академію наук України покладено важливе завдання розроблення Наукової концепції розвитку законодавства України, що має здійснюватися один раз на п'ять років з подальшим надсиланням до Кабінету Міністрів України для її врахування під час планування правотворчої діяльності» [61, с. 82]. Цей крок є надзвичайно важливим, доречним і доцільним, адже «саме Національна академія наук України, наукові установи, що перебувають у її віданні, зокрема

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз, станом на сьогодні мають необхідний науковий потенціал та усі необхідні ресурси для виконання важливих завдань підготовки Наукової концепції розвитку законодавства України та для виконання відповідних експертних функцій щодо проєктів законодавчих актів, в тому числі в сучасних умовах воєнного стану в Україні та необхідності забезпечення стабільності регулювання суспільних відносин, їх розвитку, пришвидшення інтеграційних процесів та повоєнного відновлення України» [61, с. 84].

Продовжуючи обговорення Закону України «Про правотворчу діяльність» в рамках круглого столу, В. Тарнавською зазначено, що положення цього закону щодо стадій правотворчої діяльності мають лише загальний характер, «на підставі яких мають бути розроблені і прийняті фундаментальні закони «Про правовий моніторинг», «Про правову експертизу» та «Про юридичне прогнозування і планування» [62, с. 92-93], позаяк належне здійснення правового моніторингу, правової експертизи та інших невід'ємних процедур правотворчості, потребує окремого ретельного нормативного врегулювання.

У 2023 році вийшла колективна монографія за загальною редакцією Н. Пархоменко «Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва», яка за оцінками вітчизняних науковців не викликає сумнівів і заперечень, позаяк базується на потужній джерельній базі та глибокій аналітичній роботі колективу авторів. Так, в роботі зауважено на наступних проблемних питаннях в умовах війни:

1. Питання надзвичайної правотворчості як правовий засіб «забезпечення державою гарантій прав, свобод і законних інтересів громадян, правопорядку та верховенства права на своїй території за екстремальних обставин» [63, с. 320].

2. Питання належної «трансформації військового права та відповідного законодавства» [63, с. 320].

3. Питання «належного правового забезпечення національної безпеки, зокрема стану захищеності людини і громадянина, духовних і матеріальних цінностей суспільства від злочинних та інших протиправних посягань, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, соціальних конфліктів у суспільстві тощо» [63, с. 320].

Авторським колективом доведено, що в умовах воєнного стану серед важливих напрямів впливу права на суспільні відносини є ідеологічно-виховний, регулятивно-охоронний та компенсаційно-відновлювальний.

Далі в роботі зауважено на проблемних питаннях повоєнного періоду:

1. Питання окреслення задач щодо оперативного прийняття нормативно-правових актів, які найбільше відповідатимуть наявним соціально-політичним викликам.

2. Питання належної адаптації національного законодавства та імплементаційних кроків у законодавчій сфері в контексті євроінтеграційного процесу

Як підсумовано у рецензії на монографію Д. Беловим, «авторами виокремлюються такі заходи по зближенню національних правопорядків як: увідповіднення законодавств, коли визначається загальний курс держав у певній сфері, напрями, етапи, способи увідповіднення (у формі програм, планів, модельних актів); гармонізація законодавств, коли узгоджуються спільні підходи, концепції розвитку національних законодавств, формулюються загальні правові принципи та окремі рішення (наукові концепції); прийняття модельних правових актів (загальні норми, правові стандарти); уніфікація законодавства, тощо» [63, с. 321].

В третій частині монографії йдеться теоретико-прикладні проблеми правового розвитку і тут, враховуючи принцип поділу влади та практику західних демократій, автори пропонують зміни у складі суб'єктів законодавчої ініціативи. Зокрема, для ефективній взаємодії влади та опозиції з ключових для розвитку країни питань пропонується виділити парламентські комітети

(фракції), а також зауважено на важливості народної законодавчої ініціативи [63, с. 320].

У 2024 році було видано другий з початку повномасштабної війни Реферативний огляд наукових публікацій з правничої тематики «Правотворчість в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України» у співпраці Конституційного Суду України, Національної юридичної бібліотеки, Центру дослідження соціальних комунікацій НБУВ НАН. Видання охоплює наукові публікації з вказаної тематики – це реферативні дані про 174 публікації (дисертації, монографії, окремі статті, аналітичні огляди, збірники наукових праць, матеріали конференцій, довідники). В кожній з цих праць вказано на ті актуальні, термінові, нагальні проблеми правотворчості, які існують сьогодні і потребують вирішення на державному рівні. Як правило, вони стосуються конкретних сфер суспільних відносин, які потребують прийняття нових нормативно-правових актів в умовах воєнного стану

Серед дисертаційних досліджень можемо виділити наступні:

1. Аліксічук О. В. Тенденції розвитку сучасного парламентаризму: порівняльний аспект : дис. ... д-ра філософії : [спец. 052 – Політологія] / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023. 289 с.

Автором проведено порівняльний аналіз тенденцій розвитку сучасного європейського та українського парламентаризму та розробленні перспективні напрями і практичні рекомендації з їх використання в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України.

У дисертації визначено, що «міжпарламентська взаємодія України та ЄС ґрунтується на процесах інституційної та процедурної європеїзації українського парламентаризму» та запропоновано «вдосконалити процедуру проведення експертизи законопроектів на відповідність законодавству ЄС та забезпечення участі України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних із діяльністю ЄС, шляхом запровадження трьох традиційних для ЄС процедур – спільного прийняття рішень, консультацій та згоди» [64, с. 10].

2. Давиденко П. О. Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 233 с.

Автором акцентована увага на необхідності додержання принципів законності, обґрунтованості, пропорційності, справедливості, гуманізму та недискримінації, а також запропоновано вдосконалення чинного воєнного законодавства, що є критично важливим кроком для досягнення оптимального рівня захисту прав людини під час війни. «Це вдосконалення включає в себе необхідні зміни та доповнення, спрямовані на адаптацію законодавства до реальних умов воєнного конфлікту та відповідність високим міжнародним стандартам прав людини» [64, с. 13].

3. Дорошенко Е. Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 – Право] / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2023. 228 с.

Автором розкрито конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина та виокремлення особливостей запровадження таких обмежень в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови. «Вперше розглянуто особливості конституційних обмежень прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану, які визначають тимчасовість встановлення таких обмежень періодом існування спеціального правового режиму в державі; розширений склад суб'єктів, які мають право встановлювати такі обмеження: військово-цивільні адміністрації, воєнні адміністрації; розширено повноваження інших державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з метою швидкого реагування та вжиття заходів щодо відвернення небезпеки, забезпечення життєдіяльності громадян в умовах воєнної агресії та небезпеки життю і здоров'ю населення; обов'язок інформування міжнародних та іноземних інституцій щодо термінів та обсягу обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні» [64, с. 14].

Серед статей в цьому в Реферативному огляді зустрічаються й такі, в яких запропоновано внести зміни в законодавство деяких галузей права. Так, С. Вітвицький та М. Веселов у статті «Примусове відчуження транспортних засобів в умовах правового режиму воєнного стану: теоретико-правовий аспект» зазначають, що «практика примусового відчуження транспортних засобів на оборонні потреби держави в умовах воєнного стану в осіб, які керували ними в стані чи з ознаками алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння» [64, с. 26] обумовлена «легітимною метою: вона одночасно спрямована на подолання об'єктивних проблем держави в умовах воєнного стану – вирішення потреб Збройних сил України в транспорті» [64, с. 26].

В статті Галкіної Н. «Окремі аспекти правового регулювання праці державних службовців» запропоновано внести зміни до Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо вимог до кандидатів на ці посади, а також «започатковувати тестування кандидатів на вакантну посаду державної служби, побудувавши питання тесту у такий спосіб, щоб «прощупати» проукраїнську позицію потенційного державного службовця» [64, с. 28].

Авторами Гринюк Р. та Гуцуляк О. у статті «Вибори в умовах воєнного стану: конституція, законодавство, реальність» наголошено на «необхідності підготовки нормативної бази і розробки нових механізмів, зокрема, з використанням цифрових технологій, як для повоєнних виборів, так і у випадку затягування війни, до якої призвело вторгнення росії, для виборів в умовах воєнного стану» [64, с. 32], а також розглянуто поняття «Military democasy, мілітаризованої або військової демократії, тобто держави з демократичним устроєм, що діє в умовах воєнного стану» [64, с. 32].

Гриняк А. Б. в статті «Примусове відчуження майна в умовах воєнного стану в Україні» зауважено на можливостях удосконалення механізму примусового відчуження майна на користь держави з метою суспільної необхідності в умовах воєнного стану, а також залучені всіх правових

інструментів нівелювання безпідставного порушення фундаментального принципу недоторканності власності [64, с. 32].

Таким чином, можемо сказати, що подібні заходи на кшталт науково-практичного круглого столу «Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні» або робота колективу авторів із створення Реферативного огляду наукових публікацій з правничої тематики присвячено проблемам правотворчості в Україні в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення свідчать про наступне.

Правотворчий процес в Україні характеризується суттєвими змінами, пов'язаними з воєнним станом. Прийняття нових нормативно-правових актів в різних галузях права та багатьох сферах суспільного життя (управління, економіка тощо) спрямовано на забезпечення обороноздатності держави та захисту суспільства. Всі суб'єкти правотворчої діяльності, зокрема центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування отримують додаткові розширені повноваження у прийнятті рішень, необхідних для захисту держави, а деякі конституційні права та свободи громадян цілком можуть бути тимчасово обмеженими. Всі суб'єкти правотворчої діяльності знаходяться у взаємодії один з одним з метою злагодженої роботи, зокрема ВР України затверджує Указ Президента про продовження воєнного стану, воєнно-політичне керівництво співпрацює з цивільними інституціями. Тут спрацьовують принципи поєднання динамізму і стабільності, планування, оперативність, єдність інтересів особистості, суспільства та держави.

Попри це, головним зобов'язанням України в сфері правотворчої діяльності залишається дотримання міжнародних зобов'язань щодо принципів гуманізму, верховенства права, демократизму, гласності, законності, науковості і професіоналізму.

Висновки до Розділу 3

Щодо особливостей та проблем розвитку правотворчості в сучасних умовах в науковій літературі існує багато публікацій та наукових праць. Як правило, вони стосуються окремих аспектів правотворчості: або конкретної форми правотворчості в залежності від суб'єкта, або проблемних питань співвідношення різних видів підзаконних актів, або реалізації тих чи інших принципів правотворчості в різних галузях права, або громадського обговорення проекту нормативно-правового акту, або проблеми політичної культури суб'єктів правотворчості. Проаналізувавши наукові розвідки останніх років щодо наявних теоретичних проблем розвитку вітчизняної правотворчості та з урахуванням сьогодення представляється можливим провести наступні узагальнення.

Майже всі дослідники при висвітленні тих чи інших проблем правотворчості, звертають увагу на необхідність прийняття єдиного законодавчого акта вищої юридичної сили про нормативно-правові акти, який би став надійним фундаментом для формування системи якісного законодавства України, підвищив якість правотворчої роботи та рівень підготовки правотворчого процесу, уніфікував би порядок прийняття нормативно-правових актів, встановив би єдині підходи до видів, системи та ієрархії нормативно-правових актів, окреслив би особливості правової природи того чи іншого нормативно-правового акту

Прийняття такого документа вважається багатьма вкрай важливим, враховуючи, що правотворчість як юридична діяльність, яка охоплює: аналіз суспільних відносин і встановлення потреби в їх правовому регулюванні; визначення суб'єкта правотворчості, юридичної сили та виду нормативно-правового акта; прийняття рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта; розробка концепції та головних ідей норм права, що будуть утворювати зміст нормативно-правового акта; підготовка змісту проекту нормативно-правового акта (розробником, робочою групою, правотворчим

органом); попередній розгляд проекту нормативно-правового акта; громадське обговорення проекту нормативно-правового акта (проводиться в разі потреби); офіційний розгляд проекту нормативно-правового акта відповідним суб'єктом правотворчості; прийняття нормативно-правового акта; опублікування й оприлюднення нормативно-правового акта; набуття нормативно-правовим актом чинності.

У вересні 2023 року прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність», який і визначає чітку ієрархічну систему нормативно-правових актів. Дослідники оцінюють його як нормативну основу, що передбачає реформування правової системи України, удосконалення, упорядкування та оптимізацію, насамперед, таких її підсистем як правоутворення, правотворчість, законотворчість, нормотворчість тощо.

У квітні 2024 року було проведено науково-практичний круглий стіл, організований НАН України, Науково-консультативною радою при Голові ВР України та Мінюстом України, на якому з доповідями виступило багато представників української наукової спільноти в сфері дослідження правотворчості, включаючи зауваження на проблемних питаннях розвитку правотворчості в сучасних умовах. Зауважено на таких проблемних питаннях:

1. Досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із сучасною європейською правовою системою, включаючи проведення обов'язкової експертизи на відповідність проекту нормативно-правового акту зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС, положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї, практиці ЄСПЛ тощо.

2. Забезпечення верховенства права та правового характеру законодавства, важливою передумовою прийняття якого повинно бути планування правотворчої діяльності, що дозволить своєчасно та ефективно вирішувати завдання щодо заповнення прогалин в правовому регулюванні, скасування застарілих норм, створення системи нормативно-правових актів,

які за своїм змістом і юридико-технічним рівнем відповідають загальноновизнаним європейським стандартам.

3. Розроблення Національною академією наук України Наукової концепції розвитку законодавства України, що має здійснюватися один раз на п'ять років з подальшим надсиланням до Кабінету Міністрів України для її врахування під час планування правотворчої діяльності. Зокрема Інститут правотворчості та науково-правових експертиз, що перебуває у її віданні НАН має необхідний науковий потенціал та усі необхідні ресурси для виконання відповідних експертних функцій щодо проєктів законодавчих актів, в тому числі в сучасних умовах воєнного стану в Україні та необхідності забезпечення стабільності регулювання суспільних відносин, їх розвитку, пришвидшення інтеграційних процесів та повоєнного відновлення України.

4. Розроблення і прийняття на підставі Закону України «Про правотворчу діяльність», який має лише загальний характер, фундаментальних законів «Про правовий моніторинг», «Про правову експертизу» та «Про юридичне прогнозування і планування».

Крім того, у 2024 році було видано другий з початку повномасштабної війни Реферативний огляд наукових публікацій з правничої тематики «Правотворчість в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України» у співпраці Конституційного Суду України, Національної юридичної бібліотеки, Центру дослідження соціальних комунікацій НБУВ НАН. Видання охоплює 174 наукові публікації з вказаної тематики (дисертації, монографії, окремі статті, аналітичні огляди, збірники наукових праць, матеріали конференцій, довідники). З аналізу цього документу, окрім вище зазначених, можемо вказати на наступні проблеми: необхідність додержання принципів законності, обґрунтованості, пропорційності, справедливості, гуманізму та недискримінації; вдосконалення чинного воєнного законодавства, що є критично важливим кроком для досягнення оптимального рівня захисту прав людини під час війни.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного теоретико-правового дослідження правотворчості як виду юридичної діяльності запропоновано головні теоретичні підсумки, сформульовані згідно до поставленої мети і задач:

1.Юридична діяльність як самостійний різновид соціальної діяльності являє собою систему юридично значущих, законодавчо регламентованих дій та операцій, що спрямовані на задоволення публічних і приватних інтересів.

Серед ознак юридичної діяльності можна назвати наступні: ця діяльність проявляється в певних діях, які набувають правової значущості завдяки їх реалізації за посередництвом правових засобів; вона опосередкована правом, тобто правові приписи встановлюють межі здійснення повноважень суб'єктів-учасників, перелік використовуваних засобів досягнення поставлених цілей, способи закріплення одержаних результатів; вона є засобом здійснення охорони різних соціальних благ, розв'язання суперечностей задля задоволення публічних та приватних інтересів і потреб, що й зумовлює її організуючу природу; ця діяльність має інтелектуально-вольовий характер, тобто в процесі її здійснення відбуваються осмислення, пізнання та оцінка реальної дійсності, волевиявлення суб'єктів шляхом прийняття раціональних рішень; вона являє собою ціннісно-орієнтовну діяльність, позаяк оцінка законодавства і суспільних відносин дозволяє суб'єктам правильно орієнтуватися в реальній дійсності та приймати обґрунтовані рішення.

Суб'єктами юридичної діяльності виступають професійні юристи та їх об'єднання, установи державного чи недержавного походження, тобто безпосередньо ті, хто здійснює правовий вплив та реалізує таку діяльність. Статус суб'єкта юридичної діяльності залежить від конкретного виду юридичної діяльності.

Об'єктом юридичної діяльності є суспільні відносини, які в цьому випадку будуть виникати між суб'єктами під час провадження цієї діяльності. Об'єкти поділяються на загальний (це явища, процеси та предмети

навколишнього світу, щодо яких здійснюється правовий вплив, тобто головним чином це відповідність норм права наявним суспільним відносинам) та безпосередній (це дії суб'єктів права, їх правова свідомість та культура, правові документи, процеси, стани тощо).

2. На визначення видів юридичної діяльності впливають певною мірою критерії, які взяті за основу класифікації. За формами здійснення юридичної діяльності можна виділити практичну, наукову та освітню юридичну діяльність, кожна з яких, виконуючи певну соціальну роль, хоча існує та розвивається за власними специфічними закономірностями, але все ж таки знаходиться в тісному взаємозв'язку одна з одною, що пояснюється єдиним походженням цих форм діяльності.

Практична юридична діяльність являє собою систему свідомо-вольових конкретних дій і операцій з охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюються юристами на професійній основі у межах права і мають юридичні наслідки (правотворча, правореалізаційна, установча).

Також в літературі запропоновано інші критерії класифікації юридичної діяльності: за змістом (консультування, тлумачення, виступи в юридичних установах, ведення юридичної справи); за професійною спеціалізацією або за суб'єктами здійснення (адвокатська, слідча, прокурорська, судова, нотаріальна); за соціальними сферами (юридична діяльність в сфері економіки, політики); за кількістю уповноважених осіб, що здійснюють розгляд юридичної справи (індивідуальна, колективна); за змістом інтелектуальної роботи (пізнавально-пошукова, організаційна, реконструктивна, реєстраційна, комунікативна).

3. Практична юридична діяльність є формою здійснення юридичної діяльності і являє собою професійну юридичну діяльність, яка спрямована на задоволення публічних і приватних інтересів та пов'язана із необхідністю регламентації суспільних зв'язків, головне місце серед яких посідають правові відносини. Практична юридична діяльність виконує інтегративну роль у правовій системі, це динамічний інструмент, що сприяє забезпеченню

життєдіяльності громадянського суспільства за допомогою прийняття або зміни існуючих нормативних приписів, їх тлумачення та реалізації. Через юридичну практику відбувається опосередкований обмін між юридичною діяльністю і правомірною поведінкою людей, що впливає на законність в суспільстві. До ознак юридичної практики відноситься: це цілеспрямована діяльність суб'єктів права або кваліфікованих юристів-професіоналів, що обумовлює ототожнення понять «юридична практика» та «юридична діяльність»; така діяльність перебуває в єдності з накопиченим правовим досвідом; результатом такої діяльності є видання нормативних та індивідуально-правових актів.

Серед видів юридичної практики в літературі зазначені установча, нормотворча, правозастосовна, контрольна та правосуддя. Всі види юридичної практики, компетенція її суб'єктів і правовий статус учасників чітко регламентовані чинним законодавством, що дозволяє віднести правотворчість у всіх її формах до юридичної практики.

4. Правотворчість – це вид юридичної діяльності в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені в передбачених законом випадках готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти.

До ознак правотворчості як виду юридичної діяльності відносяться: це активна, творча діяльність уповноважених суб'єктів (державні органи, недержавні структури, органи місцевого самоврядування, народ); змістом правотворчості є прийняття нових норм права, скасування або вдосконалення старих; правотворча діяльність здійснюється за законодавчо визначеною процедурою; ця діяльність має конкретно-цільову спрямованість, бо регулює суспільні відносини у різних сферах.

5. Принципи правотворчості – це керівні, загальні положення та ідеї, які покладені в основу всієї правотворчості, є невід'ємними від неї, забезпечують її ефективність та зумовлюють відповідність правотворчості суспільним потребам. Основними принципами правотворчості є: гуманізм, єдність інтересів особистості та суспільства, демократизм, гласність,

законність, науковість і професіоналізм, зв'язок з практикою, планування, оперативність, поєднання динамізму і стабільності. Всі принципи пов'язані між собою і впливають один з одного. Проте деякі принципи, при їх однозначному трактуванні та прояві, по-різному відображається в деяких галузях права. Так, для цивільного права гуманістичний зміст норми права передбачає юридичну рівність учасників цивільних правовідносин, їхнє вільне волевиявлення, майнову самостійність тощо. Для кримінальної та кримінально-виконавчої галузей права головною засадою є справедливість, і реалізація принципу гуманізму дає змогу перетворити кримінальне право з репресивного інструмента на інструмент профілактики та запобігання злочинності.

Можемо однозначно констатувати, що система принципів правотворчої діяльності остаточно не сформована, що пояснюється складністю самої правової категорії правотворчість.

6. Правотворчість як вид державної діяльності, пов'язаної з офіційним виразом і закріпленням норм права існує в таких формах. В залежності від суб'єкта правотворчості розрізняють: правотворчість державних органів; правотворчість суспільства; безпосередня правотворчість народу в процесі референдуму.

Залежно від юридичної сили актів розрізняють законотворчість та підзаконну правотворчість. За способами правотворчості розрізняють: затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом; прийняття нормативно-правових актів державними органами; створення юридичних прецедентів судовими та адміністративними органами держави (характерно для англо-американської правової сім'ї); укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (наприклад, з дозволу держави – трудовими колективами).

Можемо констатувати, що всі види правотворчості є юридичною діяльністю, позаяк мають внутрішню будову (структуру), тобто спрямованість

правотворчості на створення (об'єктивацію) нормативно-правових приписів дає змогу виокремити такі елементи: мету, суб'єкт, об'єкт, дію та результат.

7.Щодо особливостей та проблем розвитку правотворчості в сучасних умовах в науковій літературі існує багато публікацій та наукових праць. Як правило, вони стосуються або конкретної форми правотворчості в залежності від суб'єкта, або проблемних питань співвідношення різних видів підзаконних актів, або реалізації тих чи інших принципів правотворчості в різних галузях права, або громадського обговорення проекту нормативно-правового акту, або проблеми політичної культури суб'єктів правотворчості. Майже всі дослідники при висвітленні тих чи інших проблем правотворчості, звертають увагу на необхідність прийняття єдиного законодавчого акта вищої юридичної сили про нормативно-правові акти, який би став надійним фундаментом для формування системи якісного законодавства України, підвищив якість правотворчого процесу, уніфікував би порядок прийняття нормативно-правових актів, встановив би єдині підходи до їх системи, окреслив би особливості правової природи того чи іншого нормативно-правового акту

Прийняття такого документа вважається багатьма вкрай важливим, враховуючи, що правотворчість як юридична діяльність охоплює: встановлення потреби в правовому регулюванні; визначення суб'єкта правотворчості, юридичної сили нормативно-правового акту; прийняття рішення про підготовку проекту нормативно-правового акту; підготовку змісту проекту нормативно-правового акту та його попередній розгляд; прийняття, опублікування й оприлюднення нормативно-правового акту.

У вересні 2023 року прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність», який дослідники оцінюють як нормативну основу, що передбачає реформування правової системи України, удосконалення, упорядкування та оптимізацію правотворчості.

У квітні 2024 року було проведено науково-практичний круглий стіл щодо проблем правотворчості, організований НАН України, Науково-консультативною радою при Голові ВРУ та Міністром України, на якому

зауважено, зокрема, на таких проблемних питаннях: а) досягнення певного рівня узгодженості українського законодавства із сучасною європейською правовою системою, включаючи проведення обов'язкової експертизи на відповідність проекту нормативно-правового акту зобов'язанням України у сфері євроінтеграції та праву ЄС, положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї, практиці ЄСПЛ тощо; б) забезпечення верховенства права та правового характеру законодавства, важливою передумовою прийняття якого повинно бути планування правотворчої діяльності, що дозволить своєчасно та ефективно вирішувати завдання щодо заповнення прогалін та скасування застарілих норм; в) розроблення НАН України Наукової концепції розвитку законодавства України, що має здійснюватися один раз на п'ять років з подальшим надсиланням до Кабміну України для її врахування під час планування правотворчої діяльності; г) розроблення і прийняття на підставі Закону України «Про правотворчу діяльність», який має лише загальний характер, фундаментальних законів «Про правовий моніторинг», «Про правову експертизу» та «Про юридичне прогнозування і планування».

Крім того, у 2024 році було видано другий з початку повномасштабної війни Реферативний огляд наукових публікацій з правничої тематики «Правотворчість в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України» у співпраці Конституційного Суду України, Національної юридичної бібліотеки, Центру дослідження соціальних комунікацій НБУВ НАН. Видання охоплює 174 наукові публікації з вказаної тематики (дисертації, монографії, окремі статті, аналітичні огляди, збірники наукових праць, матеріали конференцій, довідники). З аналізу цього документу, окрім вище зазначених, можемо вказати на наступні проблеми: необхідність додержання принципів законності, обґрунтованості, пропорційності, справедливості, гуманізму та недискримінації; вдосконалення чинного воєнного законодавства, що є критично важливим кроком для досягнення оптимального рівня захисту прав людини під час війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf
2. Анохін В. О. Юридична діяльність як різновид правової роботи. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право*. 2022. № 1. С. 65-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2022_1_8
3. Ведерніков Ю. А. Юридична діяльність і громадянське суспільство. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 11-14.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_3_5
4. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності). Навчальний посібник. К.: ЗНАННЯ. 2005. 655с.
URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-157.html>
5. Бараняк В. Юридична діяльність у сфері економіки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2018. № 902. С. 105-112.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2018_19_18
6. Бойко О. В. Наукова діяльність як конституційно-правова категорія. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 121-124.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2017_8_30
7. Мельник В. І. Юридична освіта як основа професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ, діяльність яких пов'язана з охороною громадського порядку в сільській місцевості. *Науковий вісник*

- публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 157-160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2016_3_35
8. Латковський П. П. Фінансова діяльність та юридична діяльність: їх правова сутність. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2022. № 4. С. 183-187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2022_4_29
 9. Теорія держави і права : підручник [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ec53e9fd-7fdf-49ed-a6f8-a95c8ba5d5aa/content>
 10. Завгородній В. А. Інтерпретація поняття "юридична практика" у сучасній теорії права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 11-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_5_5
 11. Кубко Є. Б. Правотворчість, юридична практика та правова невизначеність: методологічні аспекти взаємозв'язку. *Правова держава*. 2024. Вип. 35. С. 108-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2024_35_8
 12. Шутак І. Юридична техніка і технологія: теорія та практика застосування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 63. С. 37–45.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2016_63_7
 13. Сопілко І. М. Юридична наука і практика: виклики часу. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 1. С. 175-178.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2015_1_35
 14. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
 15. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>

- 16.Плавич В. П. Феномен нормотворчості та його співвідношення із суміжними категоріями: правотворчість, законотворчість, правотворчий та законотворчий процеси. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 11-16. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_4
- 17.Донченко О.І. Особливості і проблеми розвитку правотворчості в сучасних умовах. *Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. д.філос.н, к.ю.н., професора, Заслуженого діяча науки і техніки України В.П. Плавича*. Одеса : Феникс, 2018. С. 200-238.
URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/28498>
- 18.Теорія права і держави. Підручник / За заг. ред. О.Ф. Скакун. Харків: Консум, 2001. 656с. URL:https://westudents.com.ua/knigi/467-teorya-prava-derjav-i-skakun-of.html#google_vignette
- 19.Славова Н. О. Генезис поглядів на правотворчість у працях мислителів античності. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 18-22.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_1_5
- 20.Теплюк М. О. Правотворчість як діяльність, пов'язана з правом. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 90-97. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_12_31
- 21.Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття "правотворчість". *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 69-78.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_2_11
- 22.Сердюк І. А. Вживання термінів "правотворчість" і "нормотворчість" у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 75-79.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_11
- 23.Лепех Ю. Питання про співвідношення понять "правотворчість" та "нормотворчість". *Вісник Національного університету "Львівська*

- політехніка". Серія : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 225-231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_855_37*
24. Чабур С. В. Порівняльний аналіз існуючих підходів до понять "правотворчість" і "механізм правотворчості". *Правова держава. 2016. № 24. С. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2016_24_8*
25. Михалюк С. Правотворчість як складова державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2009. № 1. С. 192-197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_1_26*
26. Риндюк В. І. Правотворчість як вид юридичної діяльності: праксеологічний аспект. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Політологія. Соціологія. Право. 2019. № 4. С. 137-143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2019_4_24*
27. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с. URL: <https://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava>
28. Чабур С. В. Принципи правотворчості. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія". 2017. Вип. 2. С. 64-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2017_2_8*
29. Косович В. Принципи права, принципи правотворчості та принципи у нормативно-правових актах. *Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Вип. 63. С. 3–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2016_63_3*
30. Галіахметов І.А. Принципи муніципальної правотворчості. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. 2011. Вип. 2. С. 53-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2011_2_9*

31. Нігрєєва О. О. Про принципи міжнародної правотворчості. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Правознавство*. 2013. Т. 18, Вип. 2. С. 86-96.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_prav_2013_18_2_12
32. Шуберт Е. С. Принципи підзаконної правотворчості в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 4. С. 168-172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2020_4_31
33. Донченко О.І. Гуманізм як принцип правотворчості: теоретико-правові засади: колективна монографія Європейського університету Віадрина у Франкфурті-на-Одері спільно з Київським регіональним центром Національної академії наук України «Проблеми юридичної науки та освіти: досвід країн ЄС та його провадження в Україні», 2020. С. 170-190. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30221>
34. Донченко О. І. Прояв принципу гуманності в деяких галузях права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. Вип. 42. Том 1. С. 4-8.
URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30051>
35. Ведерніков Ю. А., Папірна А. В. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 333 с.
URL: http://pidruchniki.com/1584072014908/pravo/teoriya_derzhavi_i_prava.
36. Дубина Н. А. Законотворчість як правова категорія. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 6-11.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2014_2_3
37. Стременовський С. М. Підзаконна правотворчість: наукові підходи. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2017. Вип. 2. С. 55-64.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2017_2_7
38. Попович Т. П. Підзаконна правотворчість: теоретико-правові аспекти. *Приватне та публічне право*. 2018. № 2. С. 12-16.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpulaw_2018_2_5

- 39.Ничка Ю. Підзаконна правотворчість: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 45-49.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_9
- 40.Берназюк Я. О. Правотворчість Президента України крізь призму особливостей деяких видів його актів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 71-78.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_59_14
- 41.Буряк Я. Я. Правотворчість місцевих державних адміністрацій. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6. С. 31-38.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2013_6_6
- 42.Дукова Н. М. Правотворчість фіскальної (митної) служби: історичні аспекти та сучасний стан. *Митна справа*. 2015. № 2. С. 29-34.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_2_7
- 43.Корнієнко В. В. Відомча правотворчість органів внутрішніх справ: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С. 52-57.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2008_42_10
- 44.Песцов Р. Г. Муніципальна правотворчість, як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2015. Вип. 27. С. 227-232. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2015_27_34
- 45.Рябченко Т.О. Референдум як форма безпосередньої правотворчості українського народу (теоретичні аспекти) : дис. на здобуття наук.ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.О. Рябченко. Київ, 2015.
URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1273/1/ryabchenko_dis.pdf
46. Пономаренко Л. В. Пряма правотворчість народу в системі демократичних інновацій. *Науковий часопис НПУ імені М. П.*

Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Вип. Спец. вип. С. 479-487.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2014_Spets

47.Афанасьєва М. Зловживання правом на правотворчість. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 26-34. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2016_2_7

48.Харченко Н. П. Правотворчість в Україні: стан та тенденції розвитку. *Молодий вчений*. 2022. № 9. С. 112-115.

URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2022_9_27

49.Колодій А.М. Закон України «Про правотворчу діяльність» - основа реформування правової системи України. *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 27-35.

URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Propravotvorchu-dyyalnyst_A5_DRUK_.pdf

50.«Про правотворчу діяльність» : Закон України від 24.08. 2023 року № 3354-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

51.Купіна Л.Ф. Прогнозування ефективності реалізації норм права в контексті застосування Закону України «Про правотворчу діяльність». *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 53-

56. URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Propravotvorchu-dyyalnyst_A5_DRUK_.pdf

52.Прогнозування ефективності реалізації норм права в контексті застосування Закону України «Про правотворчу діяльність». *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-*

- практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. 100 с.
URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Propravotvorchu-dyyalnyst_A5_DRUK_.pdf
53. Василяко Р.О. Гармонізація законодавства України до права ЄС в контексті положень Закону України «Про правотворчу діяльність». *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 21-23. URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Propravotvorchu-dyyalnyst_A5_DRUK_.pdf
54. Левченков О. І. Правотворчість в Україні: проблеми й перспективи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 3-4. С. 13-21.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_3-4_4
55. Юридична деонтологія: підручник / Ткаченко В.Д., Погребняк С.П., Лук'янова Д.В. та ін. / За ред. В.Д. Ткаченка. Х.:Одіссей. 2006. 256с.
56. Глазунова С. М. Правотворчість в Україні: проблеми та перспективи. *Правова держава*. 2013. № 16. С. 44-47.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2013_16_7
57. Головач Г. О. Сучасна правотворчість: особливості і розвиток в умовах трансформації соціуму. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 230-235.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2017_25_37
58. Харченко Н.П. 1 Стратегічна правотворчість: окремі загальнотеоретичні аспекти. *Молодий вчений*. 2021. № 3(2). С. 322-325.
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2021_3\(2\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2021_3(2)_46)
59. Логойда Т. В. Окремі питання правотворчої діяльності у сфері державної охорони. *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів*

науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.). Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 60-64.

URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Pro-pravotvorchu-dyualnyst_A5_DRUK_.pdf

60. Міловська Н.В. Європейський досвід планування правотворчої діяльності. *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 65-68.

URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Pro-pravotvorchu-dyualnyst_A5_DRUK_.pdf

61. Пирожков С.І. Роль Національної академії наук у сучасному правотворчому процесі. *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 82-84.

URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Pro-pravotvorchu-dyualnyst_A5_DRUK_.pdf

62. Тарнавська В.М. Юридична технологія у сфері правотворчості. *Закон України «Про правотворчу діяльність» як механізм удосконалення правотворчого процесу в Україні : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 квітня 2024 р.)*. Київ : Інститут правотворчості та науковоправових експертиз НАН України, 2024. С. 90-93.

URL:https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/KRC_conf_Pro-pravotvorchu-dyualnyst_A5_DRUK_.pdf

63. Белов Д. Рецензія на рукопис колективної монографії «Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва» за заг. ред.

Н.М. Пархоменко (Київ, 2023). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Т.2. № 77. Розділ 14. Рецензії.* 2023. С. 320-321.

URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/284457>

64.Реферативний огляд наукових досліджень з конституційно-правової тематики «Правотворчість в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України» / Конституційний Суд України, Національна юридична бібліотека, Центр досліджень соціальних комунікацій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України; авт.-уклад. : Ю. Половінчак [та ін.]. Київ, 2024. Вип. 5. 84 с.

URL: <https://ccu.gov.ua/library/referatyvnyy-oglyad-naukovyh-doslidzhen-z-pravnychoyi-tematyky-pravotvorchist-v-umovah>